Octavius

I. Când mă dedic reflecției și mă amintesc de Octavius, acest bun și credincios prieten al meu, simt o asemenea plăcere și ajung într-o asemenea stare încât mi se pare că eu însumi mă întorc în trecut și nu numai că evoc în memorie ideea vremurilor trecute, trăite. Imaginea lui este întipărită în inima mea și în toate sentimentele mele cu atât mai puternic, cu cât s-a îndepărtat mai mult de ochii mei. Și nu în zadar despărțirea de un om atât de excelent și pios mi-a lăsat un regret nemăsurat. El însuși m-a iubit atât de ardent, încât atât în distracțiile noastre, cât și în treburile importante, dorințele lui erau în acord cu ale mele. Ai fi putut crede că în amândoi era un singur suflet. Era un confident în pasiunile mele, un camarad în greșeli și, în cele din urmă, când odată cu risipirea întunericului am trecut din întunericul ignoranței la lumina înțelepciunii și a adevărului, Octavius în această privință nu numai că nu a rămas în urma mea, dar, ceea ce este și mai demn de laudă, m-a întrecut. Așadar, când îmi amintesc de vremea vieții noastre comune și prietenoase, primul lucru care îmi atrage atenția este conversația pe care Octavius a avut-o odată cu Caecilius, care era infectat cu superstiția păgânismului și care, prin puterea sa de convingere, l-a convertit la adevărata religie.

II. Octavius a venit la Roma să mă vadă, și tot pentru treburile lui; și-a părăsit casa, soția și copiii, copii care erau încă la vârsta inocentă a prunciei, când încep să rostească doar cuvinte pe jumătate, iar bolboroseala lor șovăielnică are atât de mult farmec. Cât de mare a fost bucuria mea de a-l întâlni pe Octavius nu poate fi exprimată în cuvinte, mai ales că a fost sporită de însăși neașteptata sosire a prietenului meu. După două zile, pe care le-am petrecut în revărsări reciproce de sentimente prietenoase și povestindu-ne tot ce ni se întâmplase în timpul despărțirii noastre, am convenit să mergem la Ostia [1] , un loc frumos, unde m-am bucurat de băi de mare plăcute și benefice pentru recuperarea sănătății mele slăbite. După osteneala studiilor mele juridice, libertatea a venit pentru mine în timpul recoltei de struguri, moment în care toamna, cu o răcoare plăcută, a urmat verii fierbinți. Așadar, în zori, am ieșit la o plimbare pe malul mării pentru a respira aerul proaspăt, atât de revigorant pentru corp, și pentru a ne bucura de plăcerea de a merge pe nisipul moale, care lasă urme de pași. Cu noi era și Caecilius; pe drum, observând statuia lui Serapis [2] , el, conform obiceiului păgân, și-a dus mâna la buze și i-a imprimat o sărutare pe degete.

III. Atunci Octavius a spus:

„Nu este drept, frate Mark, să lași un om care este inseparabil cu tine acasă și în străinătate în întunericul ignoranței populare și să permiți ca într-o zi atât de frumoasă să se închine în fața unor pietre care sunt doar transformate în statui,

stropite cu tămâie și decorate cu cununi: știi că o astfel de eroare a lui Cecilius privește atât rușinea lui, cât și a ta.”

Între timp, în timp ce Octavius îmi povestea astfel, am traversat orașul și am ieșit pe țărmul deschis. Valurile blânde, care se întindeau pe marginile nisipoase ale țărmului, păreau să le netezească pentru o plimbare; marea, mereu agitată, chiar și în vremuri de acalmie, se revărsa pe uscat, dacă nu în valuri cenușii și spumoase, atunci în șuvoaie ușoare și legănate; eram neobișnuit de încântați de jocul valurilor când stăteam chiar pe marginea apei: uneori se apropiau de noi, ca și cum ne-ar fi mângâiat picioarele, apoi fugind fără urmă dispăreau în mare. Astfel, am mers liniștiți de-a lungul malului țărmului ușor șerpuitor, scurtând drumul cu povești amuzante. Octavius ne-a povestit despre călătoria sa pe mare. Când, în mijlocul conversației, am parcurs o distanță destul de mare, am pornit la întoarcere pe același drum. Ajunși la locul unde micile corăbii erau scoase la țărm, atârnate de bușteni, am văzut băieți care, jucându-se unii cu alții, aruncau pietricele în mare. Acest joc constă în a lua o piatră mică, rotundă, poleită de valuri de pe țărm; se ia această piatră între degete, se apleacă cât mai jos posibil, aproape până la pământ, și se aruncă peste suprafața apei; piatra fie alunecă și se rostogolește pe apă atunci când este aruncată ușor, fie taie valuri puternice, se scufundă și se ridică din nou dacă este împinsă puternic. Victoria îi aparține jucătorului a cărui piatră zboară pe o distanță mare și sare mai des.

IV. Octavius și cu mine ne-am amuzat de acest spectacol, dar Caecilius nu a acordat deloc atenție jocurilor băieților și nu a râs la vederea acestei competiții: tăcut, jenat, departe de noi, afișa un fel de expresie tristă pe față.

„Ce înseamnă asta?”, l-am întrebat. „De ce, Caecilius, nu-ți recunosc veselia? Unde este acea claritate care strălucea în ochii tăi chiar și în mijlocul celor mai serioase lucruri?”

Cecilius a răspuns:

— Sunt foarte tulburat și înțepat de cuvintele lui Octavius, cu care ți-a reproșat neglijență și, prin urmare, indirect, dar cu atât mai vehement, m-a acuzat de ignoranță. Nu vreau să mă opresc aici: îi cer lui Octavius o explicație în această privință. Dacă va fi de acord să intre într-o dispută cu mine, va învăța că este mult mai ușor să ceri într-un cerc de tovărășie decât să raționezi despre un subiect așa cum raționează filozofii. Să ne așezăm pe meterezul de piatră care păzește băile și se întinde în mare; aici ne putem odihni amândoi după călătorie și putem purta mai liber disputa.

Ne-am așezat așa cum ni se spusese; am fost rugat să iau locul între Octavius și Caecilius, nu de dragul respectului, al ordinii sau al onoarei, căci prietenia îi

primește și îi onorează întotdeauna pe toți în mod egal, ci pentru ca eu, ca mediator, să fiu aproape de amândoi și să aud cu ușurință cuvintele și să-i despart pe cei care se ceartă. Atunci Caecilius a început să vorbească în felul următor.

V. —Deși, frate Marcu, nu ai nicio îndoială cu privire la subiectul pe care îl disputăm, întrucât ai examinat cu atenție ambele moduri de viață și, condamnând-o pe una, ai aprobat-o pe cealaltă; totuși, acum trebuie să ții corect balanța dreptății și să nu te înclini într-o parte prin părtinire, astfel încât decizia ta să nu fie o chestiune de sentimente personale, ci să se bazeze pe argumentele celor care se dispută. Prin urmare, dacă ești prezent la disputa noastră, ca și cum ai fi un om complet nou și străin de ambele părți, va fi ușor să dovedești că aici, în treburile omenești, totul este îndoielnic, necunoscut, neadevărat și doar mai probabil decât adevărat. Nu este surprinzător că unii, nevrând să se străduiască să descopere adevărul, sunt mai degrabă de acord cu o opinie decât să se străduiască să o examineze cu atenție. Cu atât mai vrednic de indignare sau de milă este faptul că unii oameni needucați, ignoranți, străini de cele mai elementare arte, îndrăznesc să raționeze despre esența lucrurilor și despre Divinitate, despre care filozofii diferitelor școli se dispută între ei de atâtea secole. Într-adevăr, limitele minții umane sunt atât de departe de cunoașterea lui Dumnezeu încât îi este inaccesibilă nici la ceea ce este deasupra lor în cer, nici la ceea ce este conținut în adâncurile pământului; nu-i este dat să cunoască și să înțeleagă acest lucru și este chiar impiu să încercăm să pătrundem aceste secrete. Pe bună dreptate, am putea fi considerați destul de fericiți, destul de înțelepți, dacă, urmând vechea zicală a înțeleptului, am fi mai preocupați de cunoașterea de noi înșine. Dar dacă, dedicându-ne unei munci fără sens și zadarnice, mergem mult mai departe decât ne permit limitele noastre, dacă, aruncați pe pământ, suntem transportați în impulsurile noastre îndrăznețe până la ceruri, până la stele, atunci cel puțin nu vom inventa fantome goale și teribile pentru această eroare. Totul a luat ființă din elementele originale care existau în adâncurile naturii: ce fel de creator este Dumnezeu aici? Toate părțile universului au fost formate, aranjate una lângă alta și aranjate din coliziunea lor accidentală: ce fel de aranjator este Dumnezeu aici? Focul a aprins stelele, a format cerul din substanța sa, a întemeiat pământul prin intermediul gravitației, a atras lichidele în mare: de ce atunci religia, această frică de zeitate, această superstiție? Omul și fiecare animal care se naște, mănâncă și respiră, nu sunt altceva decât o combinație arbitrară de elemente, în care atât omul, cât și animalul se descompun din nou, se descompun și, în final, dispar: astfel, totul revine la sursa sa, se întoarce la începuturile sale fără niciun artist, fără un administrator, fără un creator. Combinația elementelor focului face ca diversele lumini să strălucească mereu deasupra pământului; datorită faptului că vaporii se ridică de pe pământ, apar norii; din condensarea acestora din urmă, apar norii; din căderea acestor nori, cade ploaie, bate vântul, cade grindină; din ciocnirea diferiților nori, apar

tunete, fulgere și fulgere. Aceste fulgere cad în fiecare loc, lovesc munții,în copaci; lovesc temple și case fără discriminare, îi ucid pe cei răi, adesea necruțând nici măcar pe cei pioși. Ce putem spune despre aceste diverse fenomene neașteptate, care distrug fără discriminare, fără discriminare cursul a tot ceea ce există? Într-un naufragiu, soarta bunilor și a răilor este aceeași, fără nicio distincție în ceea ce privește meritele fiecăruia. În incendii, nevinovații și criminalii pier în mod egal. Când o infecție mortală bântuie în aer, toți mor fără discriminare. În furia războiului, cei mai buni oameni pier mai repede decât alții. În timp de pace, viciul merge mână în mână cu virtutea și este chiar ținut în onoare; astfel încât, în multe cazuri, nu știi dacă să disprețuiești viciile oamenilor răi sau să le invidiezi fericirea. Dacă lumea ar fi guvernată de providența divină și de voința unei zeități, atunci Phalaris și Dionisie nu ar face niciodată... [3] nu ar fi primit regatul, Rutilus și Camillus [4] nu ar fi fost pedepsiți prin exil, iar Socrate nu ar fi fost obligat să moară cu otravă. Aici sunt pomi acoperiți de fructe, aici este grâne coapte, struguri copți sunt vătămați de ploaie, bătuți de grindină. Fie adevărul este ascuns în întunericul obscurității, fie, ceea ce este cel mai probabil, totul este guvernat de hazardul capricios și nestatornic, fără nicio lege.

VI. Prin urmare, atunci când întâlnim peste tot fie cu întâmplarea decisivă, fie cu natura misterioasă, nu este oare cel mai bine și mai onorabil să urmăm lecțiile strămoșilor noștri, ca promisiuni ale adevărului, să aderăm la o religie credincioasă, să onorăm zeii de care părinții noștri ne-au învățat să ne temem înainte de a-i cunoaște mai bine? Nu trebuie să raționăm despre zei, ci trebuie să ne dăm crezare strămoșilor noștri, care într-o epocă simplă și aproape de începutul lumii au fost considerați vrednici să aibă acești zei ca binefăcători sau regi. Vedem că în toate statele, provinciile, orașele, popoarele au propriile lor rituri sacre separate și își onorează zeii locali, de exemplu, eleusinienii pe Ceres [5] , frigienii pe Cybele [6] , epidaurienii pe Esculap [7] , caldeenii pe Belus [8] , sirienii pe Astarte, taurienii pe Diana [9] , galii pe Mercur [10] , romanii - toți acești zei. Puterea și tăria romanilor cuprinde întreaga lume, se întinde dincolo de ocean, dincolo de cărările soarelui, pentru că și în război își arată religia, fortifică orașele construind temple, întemeiază fecioare [11] , acordă multe onoruri preoților; chiar și atunci când sunt asediați și închiși doar în Capitoliu, îi cinstesc pe zeii mânioși, pe care altul i-ar fi abandonat de mult cu dispreț; neînarmați, dar înarmați doar cu evlavie, trec prin trupele galilor, uimiți de curajul lor extraordinar [12] ; în beția victoriei, în interiorul zidurilor inamice se închină în fața zeităților învinse, caută zei străini peste tot și și-i însușesc, construiesc altare chiar și zeităților necunoscute. Astfel, transferându-și cultele religioase ale tuturor popoarelor, Roma a meritat să fie regele lumii. Prin urmare, sistemul religios, care a fost păstrat continuu și odată cu trecerea secolelor nu a diminuat, ci a crescut, căci sfințenia riturilor și a instituțiilor sacre este cu atât mai exaltată, cu cât sunt mai vechi.

VII. Totuși, nu mă tem să recunosc că, dacă mă înșel, prefer eroarea mea celei a voastre. Nu în zadar strămoșii noștri au respectat cu atâta atenție prezicerile augurilor, au recurs la divinație prin măruntaiele animalelor, au ridicat temple și au construit altare. Căutați în cărțile de istorie: și veți afla cum săvârșeau ritualurile sacre ale tuturor religiilor pentru a le mulțumi zeilor pentru favoarea lor, sau pentru a abate mânia divină amenințătoare, sau pentru a potoli mânia care îi cuprinsese deja cu furia și execuțiile ei. Cuvintele mele sunt confirmate de mama zeilor, Idea [13] , care, la sosirea sa în Italia, a mărturisit castitatea unei femei romane și a eliberat orașul de frica de dușmani; și, de asemenea, statuile ridicate în cinstea celor doi frați, pe malul lacului, așa cum arătau atunci când, pe cai fumegând și spumegând, au anunțat victoria asupra lui Perseu chiar în ziua în care victoria a fost obținută [14] . Sunt martor la instituirea jocurilor în cinstea lui Jupiter cel mânios, care i s-a arătat în vis unui om din plebe [15] ; sunt martor la faimosul sacrificiu de sine al Deciilor și al lui Curtius, care s-au aruncat pe cal în gura unui abis adânc [16] . Și auguriile noastre disprețuite au mărturisit chiar mai des decât ne-am fi dorit prezența zeilor. De aceea numele râului Allia [17] este atât de nefericit; întreprinderea lui Claudius și Junius [18] împotriva cartaginezilor nu a fost atât o bătălie, cât o înfrângere decisivă. Lacul Trasimene a fost pătat de sângele romanilor pentru că Flaminius a disprețuit auguriile [19] . Crassus, câștigându-le mânia batjocorind Furii, ne-a obligat să ne salvăm steagurile de la parți [20] . Nu voi vorbi despre numeroasele evenimente ale vremurilor îndepărtate, voi omite și cântecele poeților despre nașterea zeilor, favorurile și beneficiile lor, voi trece cu tăcerea prezicerile oracolelor, ca nu cumva antichitatea să vi se pară prea fabuloasă. Luați în considerare templele și altarele, care servesc în același timp ca împodobire și îngrădire a Romei. Sunt mai sacre pentru că zeii, nativi sau străini, sunt prezenți în ele decât pentru că sunt bogate în ornamente și daruri prețioase. De aceea, profeții inspirați, care sunt aproape de Dumnezeu, prezic viitorul, avertizează asupra pericolelor, dau vindecare bolnavilor; speranța celor asupriți este grabnică, ajutorul săracilor, consolarea celor nefericiți, ușurarea celor trudiți. Chiar și în restul nopții îi vedem, îi auzim și îi recunoaștem pe zeii pe care îi respingem în mod nelegiuit în timpul zilei și îi invocăm pe nedrept în jurăminte.

VIII. Deși natura și originea zeilor ne sunt necunoscute, totuși toate națiunile sunt unanime și ferm convinse de existența lor, astfel încât nu pot suporta obrăznicia și nebunia impie a celor care ar respinge sau distruge o religie atât de veche, atât de utilă și salutară. Fie ca Teodor din Cirene [21] sau Diagoras din Melius [22] , care au trăit înaintea lui, căruia antichitatea i-a dat numele de ateu, refuzând să recunoască vreun zeu, să încerce să distrugă orice respect, orice frică, pe care se bazează societatea umană; cu toate acestea, acele sisteme filozofice care urmează această doctrină impie nu se vor bucura niciodată de glorie și respect. Protagoras Auderitul [23] , care vorbea mai impie despre zei, a fost alungat din granițele lor de către atenieni, iar scrierile sale au fost publice

condamnate la foc. Și nu este oare de regret profund – sper că îmi veți permite să vorbesc cu mai multă libertate în pasiunea indignării mele – nu este oare de regret că bărbații unei secte nenorocite, interzise, de disprețuit se ridică cu insolență împotriva zeilor, care își recrutează adepții dintre cei mai murdari oameni, dintre femei credule, amăgite de frivolitatea sexului lor, bărbați care în adunările lor nocturne, cu posturile lor solemne și mâncarea inumană, se întâlnesc nu pentru ritualuri sacre, ci pentru abominații? Aceștia sunt oameni care se ascund, care evită lumina, muți în societate, vorbăreți în retragerile lor! Disprețuiesc templele ca pe morminte ale zeilor, îi resping pe zei, își bat joc de ritualurile sacre; au milă de săraci, dacă este posibil, iar ei înșiși, pe jumătate goi, disprețuiesc onorurile și hainele de purpură ale preoților. O prostie uimitoare, o îndrăzneală incredibilă! Disprețuiesc chinurile care le stau în fața ochilor, dar se tem de necunoscut și de viitor; nu se tem de moarte, ci se tem să moară după moarte. Astfel, speranța înșelătoare de a reînvia îi înșeală și înăbușă orice frică în ei.

IX. Întrucât impietatea se răspândește mai degrabă prin corupția moralei, care crește în fiecare zi, sanctuarele teribile ale acestei societăți nelegiuite se înmulțesc și se umplu în întreaga lume. Este necesar să o eradicăm complet, să o distrugem. Acești oameni se recunosc unii pe alții prin semne secrete speciale și se iubesc fără să se cunoască măcar; oriunde se formează un fel de relație de dragoste între ei, se numesc unii pe alții fără discriminare frați și surori pentru a transforma curvia obișnuită în incest prin numele sacru: astfel se laudă superstiția lor goală și fără sens cu viciile sale. Dacă nu ar fi adevăr în aceasta, atunci zvonul perspicace nu le-ar atribui atâtea și dezgustătoare crime. Se aude că, nu știu din ce convingere absurdă, se închină capului celui mai jos animal, capului unui măgar [24] : o religie demnă de morala din care a izvorât! Alții spun că acești oameni venerează [părțile intime] [25] conducătorului și preotului lor și sunt ca și cum ar fi adevăratul lor părinte. Nu știu dacă toate acestea sunt false, dar suspiciunea este pe deplin justificată de slujbele lor sacre secrete, nocturne. De asemenea, spun că venerează un om pedepsit pentru o crimă cu o pedeapsă teribilă și copacul lipsit de glorie al crucii: aceasta înseamnă că au altare potrivite ticăloșilor și tâlharilor și venerează ceea ce ei înșiși merită. Ceea ce spun despre ritul admiterii noilor membri în societatea lor este cunoscut de toată lumea și nu mai puțin teribil. Spun că inițiatului în societatea lor i se oferă un prunc, care, pentru a-i înșela pe cei neatenți, este acoperit cu făină: iar acesta, înșelat de vederea făinii, la invitația de a da lovituri aparent nevinovate, îi provoacă răni adânci care ucid pruncul, iar apoi - o, impietate! - cei prezenți beau cu lăcomie sângele lui și îi împart membrii între ei. Acesta este sacrificiul prin care este pecetluită unirea lor unul cu celălalt, iar conștiința unei astfel de crime îi obligă la tăcere reciprocă. Astfel de rituri sacre sunt mai teribile decât orice profanare a sanctuarului. Și cinele lor sunt bine cunoscute; Totul se spune despre asta, discursul oratorului nostru cyrtinian [26] mărturisește acest lucru .

În ziua soarelui se adună la o cină comună cu toți copiii, surorile, mamele, fără distincție de sex și vârstă. Când, după diverse feluri de mâncare, ospățul se aprinde și vinul aprinde în ei focul poftei, atunci o bucată de carne este aruncată unui câine legat de un sfeșnic la o distanță mai mare decât lungimea frânghiei cu care este legat: câinele, aruncându-se și făcând un salt, scapă și stinge lampa <sub acoperirea întunericului se împletesc în îmbrățișări pasionale fără nicio distincție> [27] . Astfel, toți, dacă nu în fapt, atunci în conștiință, devin incestuoși, deoarece toți participă cu dorința lor la ceea ce se poate întâmpla în acțiunea unuia sau a altuia.

X. Tac despre multe lucruri; căci ceea ce s-a spus deja este foarte suficient, iar adevărul tuturor, sau cel puțin al unei mari părți, este dovedit de însăși taina acestei religii depravate. Căci de ce depun ei toate eforturile pentru a ascunde și a face secret de alții ceea ce venerează, când fapte demne de laudă se săvârșesc de obicei în mod deschis și se ascund doar fapte criminale? De ce nu au temple, altare, imagini general acceptate? De ce nu îndrăznesc să vorbească deschis și să-și țină întâlnirile liber, dacă nu pentru că ceea ce venerează și ascund cu atâta grijă este vrednic de pedeapsă sau rușinos? Și de unde, ce este acest Dumnezeu și unde este el, cel unic, solitar, părăsit, pe care niciun popor liber, niciun stat sau cel puțin evlavia romană nu-L cunoaște? Doar nefericitul popor evreu se închina unui singur Dumnezeu și chiar și acela în mod deschis, având temple, altare, rituri sacre și sacrificii, însă acest Dumnezeu nu avea putere sau tărie, așa că a fost supus de romani împreună cu poporul său. Și ce minuni, ce ciudățenii inventează creștinii! Ei spun că Dumnezeul lor, pe care nu-L pot nici vedea, nici arăta altora, veghează cu atenție asupra moravurilor tuturor oamenilor, asupra faptelor, cuvintelor și chiar gândurilor secrete ale fiecărei persoane, pătrunde pretutindeni și este prezent pretutindeni: astfel, îl reprezintă ca fiind constant neliniștit, preocupat și curios fără rușine, căci este prezent la toate treburile, este în toate locurile și, prin urmare, ocupat cu întreaga lume, nu poate îmbrățișa părțile ei sau, distras de părți, să acorde atenție întregului. Dar asta nu este tot: creștinii amenință pământul și întreaga lume cu luminatorii săi cu arderea, prezic distrugerea lui, ca și cum ordinea eternă a naturii stabilită de legile divine ar putea fi transformată, legătura tuturor elementelor și compoziția cerului ar putea fi distruse, iar lumea imensă, atât de ferm unită, ar putea fi răsturnată.

XI. Dar mulțumiți cu această opinie absurdă, ei adaugă alte povești bătrâne: spun că după moarte vor învia din nou la viață din cenușă și praf; și cu o încredere de neînțeles acceptă această minciună; s-ar crede că ar fi înviat de fapt. Dublă răitate, dublă nebunie! Cerurilor și stelelor, pe care le lăsăm așa cum le găsim, le prevestesc distrugerea; dar lor înșiși, oamenilor care sunt morți și distruși, care se nasc și mor, le promit existența veșnică. Din acest motiv, ei disprețuiesc focurile pentru arderea morților și condamnă un astfel de obicei de

înmormântare; ca și cum trupul, dacă nu este dat focului, nu s-ar descompune în pământ în câțiva ani de la sine; și ce contează dacă fiarele sfâșie trupul sau îl înghite marea, dacă putrezește în pământ sau devine victimă a focului? Fiecare înmormântare este un chin pentru trupuri, dacă îl simt, dar dacă nu îl simt, atunci însăși viteza distrugerii lor este utilă. În urma acestei erori, ei își promit singuri, ca buni, o viață binecuvântată și veșnică după moarte, iar restul, ca ticăloși, chinuri veșnice. Aș putea adăuga multe la acestea, dacă nu m-aș grăbi să-mi termin discursul. Ei înșiși sunt răi - despre asta am mai spus și nu voi mai spune. Dar chiar dacă i-aș recunoaște a fi drepți, în opinia majorității, soarta îl face pe om fie bun, fie rău; în aceasta veți fi de acord cu mine. Căci acțiunile oamenilor, pe care alții le atribuie soartei, le atribuiți lui Dumnezeu; deci nu toți oamenii devin de bunăvoie adepți ai doctrinei voastre, ci numai cei aleși de Dumnezeu; prin urmare, îl faceți pe Dumnezeu un judecător nedrept, care pedepsește în oameni lucrarea sorții, și nu a voinței. Dar aș vrea să știu, cu sau fără trup și cu ce fel de trup, unul nou sau cel vechi, fiecare dintre voi va învia? Fără trup? Dar fără el, din câte știu eu, nu există minte, nici suflet, nici viață. Cu trupul vechi? Dar a fost de mult distrus în pământ. Cu un trup nou? Într-un astfel de caz, se naște un om nou, iar nu cel vechi este restaurat. Dar a trecut atât de mult timp, nenumărate secole au zburat și niciunul dintre morți nu s-a întors din lumea de dincolo, nici măcar precum Proteselau, nici măcar pentru câteva ore, doar ca să ne dea un exemplu convingător al învierii. Toate acestea nu sunt altceva decât născociri ale unei minți dezordonate, vise absurde, îmbrăcate de poeți mincinoși în versuri fermecătoare; iar voi, credulilor, nu v-ați rușinat să le atribuiți Dumnezeului vostru.

XII. Nu profitați de experiența prezentului pentru a vă convinge de înșelăciunea speranțelor voastre deșarte; gândiți-vă, nefericiților, cât încă trăiți, la ce vă poate aștepta după moarte. Cei mai mulți dintre voi, și cei mai buni dintre voi, cum spuneți, suferiți de sărăcie, suferiți de frig și foame, sunteți împovărați cu munci grele, iar Dumnezeu îngăduie acest lucru sau pare să nu observe: El nu vrea sau nu vă poate ajuta; prin urmare, El este slab sau nedrept. Nu simțiți voi, cei care visați la o viață viitoare după moarte, situația voastră atunci când sunteți asupriți de nenorociri, arși de febră, chinuiți de o durere? Nu vă simțiți atunci fragilitatea? Nefericitule, totul vă acuză involuntar de slăbiciunea voastră și nu o recunoașteți. Dar să lăsăm să vorbim despre nenorocirile comune. Iată amenințări, torturi, execuții și cruci, pregătite nu pentru ca voi să le veneraţi, ci pentru răstignirea voastră, focurile despre care profețiți și de care amândoi vă temeți: unde este acel Dumnezeu care nu-i ajută pe cei vii, ci îi ajută pe cei morți să se întoarcă la viață? Și nu fără Dumnezeul vostru au dobândit romanii puterea și stăpânirea asupra întregii lumi și asupra voastră înșivă? Și printre altele, asupriți de griji și griji, evitați chiar și plăcerile decente, nu participați la spectacole, nu participați la sărbătorile noastre, nu participați la banchetele publice, disprețuiți jocurile sacre, mâncărurile sacrificiale și vinul. Astfel, îi respingeți pe zeii noștri și, în același

timp, vă temeți de ei. Nu vă împodobiți capetele cu flori, nu vă ungeți trupurile cu parfumuri, păstrați alifiile pentru îngroparea morților, nici măcar nu împodobiți mormintele cu cununi: mereu palizi și înspăimântați, vrednici de milă, însă, din partea zeilor noștri. Nefericiți, nu trăiți aici și nu veți învia acolo. Dar dacă aveți măcar puțin bun simț și prudență, încetați să mai investigați secretele și legile universului, părăsiți sferele cerești; ajunge pentru voi, oameni grosolani, ignoranți, needucați și ceea ce este sub picioarele voastre; cine nu are capacitatea de a înțelege cele pământești, omenești, cu siguranță nu ar trebui să investigheze lucrurile divine.

XIII. Dacă aveți o pasiune pentru filosofare, fiecare să-l imite, pe cât posibil, pe Socrate, primul dintre înțelepți. Când acestui om i se puneau întrebări despre lucrurile cerești, el răspundea de obicei astfel: „Ceea ce este deasupra noastră nu ne privește” [28] . Oracolul mărturisea pe bună dreptate despre înțelepciunea superioară a lui Socrate, iar Socrate însuși simțea că, dacă era înălțat mai presus de toate, nu era pentru că știa totul, ci pentru că recunoștea că nu știa nimic. Astfel, în recunoașterea ignoranței stă cea mai mare înțelepciune. De aici a provenit îndoiala moderată a lui Archesilaus, Carneades și a foarte multor academicieni [29] cu privire la chestiunile superioare. Un astfel de mod de a filosofa este sigur pentru cei neînvățați și glorios pentru cei învățați. Ce se întâmplă atunci? Nu este oare [30] precauția lui Simonide din Milet

XIV. Așa vorbi Cecilius și, zâmbind, pentru că vorbele care-i ieșiseră din gură îi potoliseră indignarea, adăugă:

— Ce va îndrăzni să spună Octavius, din generația lui Plautus [31] , primul dintre brutari [32] și ultimul dintre filozofi, cuvintelor mele?

„Așteaptă”, i-am spus, „să triumfi asupra lui Octavius. Nu ar trebui să te exulți în elocvența ta înainte ca ambele părți să fi vorbit, mai ales că disputa ta nu este despre glorie, ci despre adevăr. Discursul tău, vioi și variat, m-a încântat foarte mult, dar sunt ocupat cu alte considerații, nu despre disputa actuală, ci despre forma raționamentului în general, căci poziția adevărului cel mai evident este adesea schimbată de talentul disputatorilor, de elocvența lor. Acest lucru se întâmplă, după cum se știe, prin frivolitatea ascultătorilor, care sunt distrași de frumusețea cuvintelor de la analiza problemei în sine și, fără raționament, sunt de acord cu tot ceea ce se spune: nu pot deosebi o minciună de adevăr, neștiind că și în incredibil există adevăr, iar în probabil există o minciună. Cu cât trebuie să creadă mai des cuvintele altora, cu atât cedează mai ușor influenței oamenilor inteligenți: astfel, sunt înșelați constant de propria lor nesăbuință. În loc să dea vina pe slăbiciunea judecății lor, se plâng că totul este greșit și, condamnând totul, sunt gata să respingă totul.” „în loc să raționăm despre subiecte controversate. Prin urmare, trebuie să fim atenți să nu urâm orice raționament,

așa cum se întâmplă cu mulți oameni simpli care ajung la dezgust și ură față de toți oamenii. Oamenii prea creduli cad în capcana celor care li se par oameni buni, apoi, după ce au învățat o astfel de greșeală, devin suspicioși față de toată lumea și chiar se tem, ca fiind oameni răi, de cei pe care i-ar putea considera oameni buni. Întrucât în fiecare chestiune controversată se întâlnesc două circumstanțe: pe de o parte, adevărul este în mare parte obscur, iar pe de altă parte, subtilitatea uimitoare a vorbirii, cu o abundență de cuvinte, ia forma unei dovezi solide, vom fi atenți și, dacă este posibil, vom cântări cu atenție ambele, pentru ca, deși lăudăm arta, să putem alege, aproba și accepta doar adevărul. **XV. „** Tu", mi-a spus Caecilius, „nu îți îndeplinești datoria unui judecător drept. Sunt foarte ofensat că la începutul unei dispute importante subminezi forța discursului meu, în timp ce Octavius abia se pregătește să vorbească."

„Dacă poate", am răspuns, „să se gândească la asta; dar observațiile pentru care mi le reproșează le-am propus spre binele comun, dacă nu mă înșel, pentru ca, după o examinare atentă, să pot pronunța un verdict, nu asupra frumuseții discursului, ci asupra fermității cazului în sine. Dar nu trebuie să distragem atenția mai mult cu plângerea dumneavoastră, ci trebuie să ascultăm în tăcere deplină răspunsul lui Octavius al nostru, care deja își așteaptă cu nerăbdare rândul."

XVI. — Voi vorbi, — începu Octavius, — cât îmi vor permite puterile; dar trebuie să mi te alături, pentru ca prin cuvinte adevărate, ca prin apă curată, petele negre ale insultelor să fie spălate. Nu voi ascunde că de la bun început am observat o incertitudine și o instabilitate în opiniile dragului meu Caecilius, încât este greu de decis dacă învățătura ta a fost întunecată sau dacă a fost zdruncinată de eroare. Uneori spunea că crede în zei, alteori își exprima îndoieli cu privire la ei, astfel încât incertitudinea poziției sale nu oferă o bază solidă pentru răspunsul meu. Nu cred și nu vreau să cred că Caecilius al meu își permite acest lucru cu o intenție vicleană: simplitatea caracterului său nu-l împacă cu o astfel de viclenie. Ce se întâmplă atunci? Așa cum cel care nu cunoaște adevăratul drum se oprește în nedumerire acolo unde un drum se ramifică în multe și nu îndrăznește să le recunoască pe toate ca fiind adevărate, nici să aleagă pe vreunul, tot așa cel care nu are o judecată fermă despre adevăr este distras și se clatină în gândurile sale atunci când îndoiala este semănată în el. Și nu este deloc surprinzător că Cecilius cade adesea în contradicții și oscilează între opinii opuse. Pentru ca acest lucru să nu se mai întâmple, voi încerca să-l conving și să-i infirm toate cuvintele, oricât de diverse ar fi. De îndată ce un adevăr este stabilit și dovedit, atunci nu va mai fi loc de îndoială și ezitare în ceea ce privește celelalte. Fratele meu spunea că i se pare dezgustător, scandalos și dureros ca niște săraci și neexperimentați (creștini) să se apuce să raționeze despre lucrurile cerești; dar ar fi trebuit să ia în considerare faptul că

toți oamenii, fără distincție de vârstă, sex sau condiție, sunt creați raționali și capabili de înțelegere și că nu au primit înțelepciunea ca un dar al norocului, ci o poartă în ei înșiși ca un dar al naturii; că chiar și oamenii înțelepți, sau cei care au devenit faimoși ca inventatori ai artelor, înainte de a dobândi un nume glorios pentru talentul lor, erau considerați needucați, neînvățați, pe jumătate goi; că bogații, atașați de comorile lor, erau obișnuiți să privească mai mult la aurul lor decât la cer, în timp ce ai noștri, în sărăcia lor, au găsit adevărata cunoaștere și i-au învățat pe alții. Din aceasta este evident că darurile intelectuale nu se dobândesc prin bogăție și nici prin sârguință, ci se nasc odată cu originea spiritului însuși. Prin urmare, nu este nimic scandalos sau deplorabil în faptul că fiecare se ocupă de investigarea lucrurilor divine, își formează propriile opinii și le exprimă, întrucât problema nu constă în demnitatea celor care investighează, ci în adevărul investigației. Mai mult, cu cât vorbirea este mai neinspirată, cu atât dovada este mai clară, deoarece nu este înfrumusețată cu elocvență strălucită și farmec al vorbirii, ci este prezentată în forma sa naturală sub îndrumarea adevărului.

XVII. Nu intenționez deloc să-l contrazic pe Caecilius, care a încercat mai întâi să arate că omul trebuie să se cunoască pe sine și să se întrebe ce este, de unde și de ce a apărut: a fost compus din elemente sau a provenit dintr-o combinație de atomi sau, cel mai bine, a fost creat, format și căruia i s-a dat un suflet de către Dumnezeu? Dar nu putem cerceta și cunoaște omul fără a cerceta totalitatea obiectelor, deoarece totul este atât de conectat și se află într-o asemenea unitate și coeziune încât, dacă nu examinăm cu atenție natura divină, nu vom înțelege cea umană, așa cum nu poți fi un bun funcționar public dacă nu înțelegi pe deplin această cetățenie comună a lumii. Mai mult, ne deosebim în principal de animale prin faptul că ele, aplecate și întoarse spre pământ, nu sunt în stare să vadă altceva decât mâncare; în timp ce noi, cu fețele întoarse înainte și privirea ațintită spre cer și fiind înzestrați cu facultatea vorbirii și cu mintea prin care Îl cunoaștem pe Dumnezeu, Îl simțim și Îl imităm, nu ar trebui, nu putem să nu cunoaștem frumusețea cerească care ne uimește atât de mult ochii și toate simțurile. A căuta pe pământ ceea ce se găsește pe înălțimile cerului este cel mai jignitor sacrilegiu. Cei care cred că întreaga lume bine ordonată nu a fost creată de rațiunea divină, ci a fost alcătuită din anumite părți unite fără niciun scop, nu au, mi se pare, nici rațiune, nici gândire, nici măcar ochi. Într-adevăr, dacă îți ridici ochii spre cer și consideri ce este sub el și deasupra lui, poate exista ceva mai clar și mai sigur decât adevărul că există o Ființă cu cea mai excelentă rațiune care pătrunde, mișcă, păstrează și conduce toată natura? Privește cerul însuși. Cât de vast este! Ce mișcare rapidă are loc acolo! Privește-l noaptea, când este presărat cu stele, sau ziua, când strălucește cu razele strălucitoare ale soarelui, și vei ști în ce echilibru divin, minunat, îl menține Guvernatorul său Suprem. Gândește-te cum anul pornește din mișcarea soarelui și cum luna, când crește, când descrește, măsoară lunile. Dar să lăsăm astronomilor sarcina de a vorbi

mai pe larg despre stele, despre cum guvernează ele mișcările marinarilor sau determină timpul semănatului și recoltării: toate acestea nu numai că nu ar fi putut lua ființă, nu s-ar fi format și nu ar fi putut intra în ordine fără Artistul Suprem, fără cea mai perfectă Rațiune, dar nici măcar nu pot fi percepute, investigate și înțelese fără cel mai mare efort și activitate a minții. Ce să spun despre schimbările anului și ale roadelor, care se săvârșesc atât de regulat? Nu ne arată primăvara cu florile ei, vara cu recoltele ei, toamna cu fructele ei coapte și plăcute și iarna, abundentă în măslini, Autorul lor? O astfel de ordine ar fi ușor tulburată dacă nu ar fi susținută de cea mai înaltă Rațiune. Și ce previziune se vede în faptul că primăvara și toamna ne sunt date cu temperatura lor medie, astfel încât iarna să nu ne chinuie doar cu frigul ei, iar vara să nu ne ardă cu căldura ei,și cât de imperceptibile și imperceptibile sunt trecerile de la un anotimp la altul! Îndreptați-vă atenția spre mare - este limitată de legea țărmului! Vedeți cum toate plantele își primesc viața din interiorul pământului. Priviți oceanul mereu turbulent, aceste izvoare mereu curgătoare, aceste râuri care nu se opresc niciodată în cursul lor. Ce vom spune despre aceste ridicături regulat situate ale munților, despre șerpuirile dealurilor, despre vasta întindere a câmpiilor? Ce vom spune despre diversitatea apărării animalelor unele împotriva altora? Unele dintre ele sunt înarmate cu coarne, altele sunt prevăzute cu dinți ascuțiți, altele sunt protejate de copite, altele au o înțepătură ascuțită, unele se ascund prin viteza alergării lor, altele prin iuțeala zborului lor! Mai ales în frumusețea imaginii noastre se dezvăluie că Dumnezeu este un artist: poziția dreaptă, privirea îndreptată în sus, ochii așezați sus ca pe un turn de veghe și toate celelalte simțuri situate ca într-o fortificație.

XVIII. Dar să nu ne oprim asupra detaliilor; în general, trebuie spus că în alcătuirea umană nu există niciun membru care să nu satisfacă o nevoie; și să nu servească drept ornament și, ceea ce este cel mai surprinzător, în ciuda aspectului comun al tuturor, fiecare are niște trăsături distinctive. Astfel, suntem cu toții asemănători unii cu alții și, în același timp, diferiți unii de alții. Ce putem spune despre modul nașterii, despre dragostea de a avea copii? Nu este aceasta sădită de Dumnezeu? Sânii unei femei, pe măsură ce se apropie momentul nașterii, sunt umpluți cu lapte și, pe măsură ce un copil în pântece se maturizează, laptele se acumulează! Dumnezeu are grijă nu numai de întreg, ci și de părți. De exemplu, Britania nu are soare, dar este încălzită de căldura mării, care o înconjoară din toate părțile; Nilul moderează uscăciunea Egiptului; Eufratul fertilizează solul Mesopotamiei: Indusul, se spune, umezește și face roditoare țările din Orient. Când intri într-o casă și vezi gust, ordine și frumusețe peste tot, cu siguranță vei crede că este guvernată de proprietar și că acesta este mult mai excelent decât toate aceste bunuri; gândește-te, așadar, că în casa acestei lumi, când privești cerul și pământul și găsești în ele providență, ordine și lege, există Domnul și Tatăl tuturor, care este mai frumos decât stelele însele și decât părțile întregii lumi. Și când Providența nu poate fi pusă la

îndoială, trebuie să întrebi dacă împărăția cerească este guvernată de puterea unuia sau de voința arbitrară a multora. Și această întrebare nu este greu de înțeles atunci când reflectezi asupra împărățiilor pământești, care sunt imagini ale celei cerești. Unde a început domnia multor co-conducători cu fidelitate și s-a încheiat fără vărsare de sânge? Nu vorbesc despre perși, care ghiceau puterea după nechezatul cailor, și omit povestea fabuloasă a fraților tebani; povestea a doi gemeni care se certau despre care dintre ei să dețină coliba și păstorii este foarte cunoscută; războaiele dintre un ginere și un socru sunt, de asemenea, bine cunoscute; Partea unei puteri atât de vaste era prea mică pentru doi. Din nou, gândește-te: albinele au un rege, oile un conducător, turma un căpitan. Crezi atunci că în cer puterea supremă este împărțită și autoritatea acestei stăpâniri adevărate și divine este desrămată? Este evident că Dumnezeu, Tatăl tuturor lucrurilor, nu are nici început, nici sfârșit; dând naștere tuturor lucrurilor, El Însuși este veșnic; El a fost înainte de lume, fiind pentru Sine lumea. El a chemat la ființă ceea ce nu există prin Cuvântul Său, a pus-o în ordine prin rațiunea Sa, a desăvârșit-o prin puterea Sa. El nu poate fi văzut, El este prea maiestuos; El nu poate fi atins; El este prea subtil; El nu poate fi măsurat, El este mai presus de simțuri, infinit, incomensurabil și, în toate, măreția Sa este cunoscută numai de El Însuși; dar inimile noastre sunt prea înguste pentru o astfel de cunoaștere și, prin urmare, Îl prețuim cu vrednicie doar atunci când Îl numim neprețuit. Îți voi spune ce cred: cine crede că cunoaște măreția lui Dumnezeu, Îl minimizează și cine nu vrea să-L minimizeze, nu-L cunoaște. Și nu căutați alt nume pentru Dumnezeu: Dumnezeu este numele Lui. Atunci sunt necesare cuvinte atunci când este necesar să se distingă o mulțime de zei prin nume proprii separate pentru fiecare dintre ei. Dar pentru Unicul Dumnezeu, numele Dumnezeu exprimă totul. Dacă Îl numesc Tată,Vă veți gândi la El ca fiind pământesc; dacă Îl numesc rege, vi-L veți imagina trupesc; dacă Îl numesc domn, vă veți gândi la El ca fiind muritor. Dar lăsați deoparte toate adăugirile de nume și veți vedea slava Lui. Și nu este oare consensul general de partea mea? Aud oamenii întinzând mâinile spre cer, fără alt nume decât „Dumnezeu”, spunând: „Mare este Dumnezeu, Dumnezeu adevărat, dacă îi place lui Dumnezeu”. Este acesta graiul natural al oamenilor sau cuvântul unui creștin credincios? Iar cei care doresc să-l aibă pe Jupiter ca conducător suprem se înșală doar în ceea ce privește numele, dar sunt de acord cu noi în ceea ce privește unitatea puterii. Poeții îl glorifică și pe „singurul Tată al zeilor și al oamenilor” și spun că „așa este sufletul muritorilor așa cum l-a creat Tatăl tuturor”.

XIX. Ce poate fi mai clar și mai adevărat decât cuvintele poetului mantuan Maro [33] , care spune că la început mintea se pune în mișcare, iar spiritul animă cerul și pământul și restul lumii; din acesta a provenit rasa umană, rasele de vite și toate celelalte animale. Apoi, în alt loc, el numește această minte și spirit Dumnezeu. Iată propriile sale cuvinte: „Dumnezeu pătrunde peste tot pe pământ, în mare și în adâncurile cerului. Din El își primesc ființa atât oamenii, cât

și animalele, din El focul și ploaia.” Nu-L numim noi la fel de corect pe Dumnezeu Minte, Rațiune, Spirit? Să trecem în revistă, dacă vreți, învățăturile filosofilor și vom vedea că toate, deși în cuvinte diferite, exprimă de fapt unul și același gând. Îi voi omite pe acei oameni simpli și antici care, pentru spusele lor, meritau numele de înțelepți. Voi începe cu Thales din Milet, care a fost primul dintre toți care a început să raționeze despre lucrurile cerești. El considera apa începutul lucrurilor, iar Dumnezeu inteligența care a format din apă tot ce există. Ideea de apă și spirit este prea profundă și sublimă pentru a fi inventată de om, este dată de Dumnezeu. Vedeți cum gândirea acestui filosof cel mai vechi este întru totul de acord cu noi. Mai departe, Anaximene [34] și după Diogene din Apollonia [35] îl considerau pe Dumnezeu aerul infinit și incomensurabil. Iar opinia acestor filosofi despre zeitate este similară cu a noastră. Anaxagora îl reprezintă pe Dumnezeu ca o Inteligență infinită. Potrivit lui Pitagora, Dumnezeu este un spirit răspândit în toată natura, din care toate animalele primesc viață. Se știe că Xenofan [36] îl considera pe Dumnezeu infinit, având inteligență, iar Antistene [37] spunea că, deși există mulți zei populari, există, de fapt, un singur Dumnezeu principal. Speusippus [38] îl recunoștea pe Dumnezeu ca o forță animatoare care guvernează întreaga lume. Dar Democrit? Deși a fost primul care a inventat teoria atomilor, nu numește el și natura Dumnezeu, care trimite imaginile obiectelor și mintea care le primește? Strato [39] numește și el natura Dumnezeu; iar Epicur, care îi reprezenta pe zei ca fiind inactivi sau nu le recunoștea deloc existența, plasează totuși natura mai presus de toate. Aristotel, deși a vorbit diferit, a susținut totuși întotdeauna opinia unei singure puteri; căci el îl numea pe Dumnezeu uneori rațiune, alteori lume, sau altfel supunea lumea lui Dumnezeu. Heraclit Ponticul i-a atribuit, de asemenea, lui Dumnezeu cea mai înaltă rațiune. Teofrast, Zenon, Chrysipp și Cleanthes [40] , deși aveau opinii diferite între ei, totuși recunosc în unanimitate unitatea Providenței. Cleanthes numea zeitatea uneori minte, alteori spirit, alteori eter, alteori rațiune. Învățătorul său, Zenon, spune că începutul tuturor lucrurilor este o lege naturală și divină, numită uneori eter, alteori rațiune. Și când spune că Junona este aer, Jupiter este cerul, Neptun este marea, Vulcan este focul și, în mod similar, îi atribuie pe ceilalți zei elementelor, el expune și subminează foarte mult eroarea comună. În același fel, Chrysipp considera aproape Dumnezeu, uneori natura rațională, alteori lumea, alteori soarta inevitabilă; l-a imitat pe Zenon și în explicația fiziologică a cântecelor lui Hesiod, Homer și Orfeu. În Diogene din Babilon găsim un întreg sistem pentru a explica nașterea lui Jupiter, originea Minervei și restul - și se dovedește că acestea sunt numele lucrurilor și nu ale zeilor. Discipolul lui Socrate, Xenofon, spunea că modul de a fi al adevăratului Dumnezeu ne este inaccesibil și că, prin urmare, nu ar trebui să încercăm să-L cunoaștem. Ariston din Chios învăța că Dumnezeu este de neînțeles. Amândoi simțeau voința lui Dumnezeu chiar în disperarea lor de a-L înțelege. Platon și-a prezentat relatarea despre zeități mult mai clar, atât în conținut, cât și în exprimare, și ar putea fi considerată cerească, dacă nu ar fi întunecată de un amestec de credințe

populare. Astfel, în Timeu, Platon spune că Dumnezeu, prin chiar numele Său, este tatăl întregii lumi, creatorul sufletului, făcătorul cerului și al pământului; că El este greu de cunoscut prin puterea Sa imensă și nemărginită și, dacă Îl cunoști, este imposibil să o exprimi public. Această relatare este foarte asemănătoare cu a noastră; căci și noi Îl recunoaștem pe Dumnezeu și Îl numim tatăl tuturor și nu vorbim niciodată despre El public, decât atunci când suntem întrebați despre El.

XX. Am expus opiniile aproape tuturor filosofilor, a căror cea mai mare glorie este că, deși au arătat, au indicat un singur Dumnezeu sub diverse nume, astfel încât s-ar putea crede că fie creștinii de astăzi sunt filosofi, fie că filosofii erau deja creștini. Dar dacă lumea este guvernată de providență și condusă de voința unui singur Dumnezeu, atunci nu trebuie să cădem în eroarea comună și să urmăm ignoranța anticilor, duși de fabulele lor, căci aceasta este respinsă de opiniile propriilor lor filosofi, cărora le aparține atât autoritatea antichității, cât și a rațiunii. Strămoșii națiunilor erau atât de creduli încât credeau în mod nechibzuit diverse invenții ciudate, cum ar fi Scila cu multe corpuri, Himera în diverse forme, Hidra care reînvie din rănile provocate, Centaurii - un amestec de om și cal: pe scurt, orice zvon voia să inventeze, strămoșii noștri ascultau de bunăvoie. Ce vom spune despre fabulele absurde ale oamenilor care se transformă în păsări și animale, în copaci și flori? Dacă acest lucru s-ar fi întâmplat vreodată, s-ar fi întâmplat acum; dar, din moment ce nu se poate întâmpla, rezultă că nu s-a întâmplat niciodată. Strămoșii noștri au dat dovadă de o asemenea indiscriminare, credulitate și promiscuitate ignorantă în primirea zeilor: aduceau omagii reverențioase regilor lor, doreau să-i vadă în imagini și încercau să le perpetueze memoria prin intermediul statuilor; iar ceea ce era acceptat de dragul consolării devenea mai târziu un obiect sacru. În cele din urmă, înainte ca s-au deschis comunicațiile între țările globului și popoarele să înceapă să împrumute unele de la altele obiceiuri și rituri religioase, fiecare popor își venera fondatorul, sau un lider militar faimos, sau o regină castă care se ridicase deasupra sexului său, sau inventatorul unei arte, ca pe un cetățean demn de o bună memorie. În acest fel, ei răsplăteau atât pe cel decedat, cât și dădeau un exemplu urmașilor lor.

XXI. Citiți scrierile istoricilor sau înțelepților și veți fi de acord cu mine în această privință. Eumerus arată că toți zeii sunt oameni zeificați pentru virtuțile sau binefacerile lor și povestește despre momentul nașterii lor, țara lor, mormintele lor, în diferite țări, de exemplu, Jupiter din Creta, Apollo din Delfi, Isis din Pharos și Ceres din Eleusinia. Prodicus [41] spunea că oamenii erau ridicați la rang de zei care, în timpul rătăcirilor lor, aduceau beneficii oamenilor prin descoperirile lor. Perseus împărtășește opinia lui Prodicus, care numește cu aceleași nume atât lucrările descoperite ale pământului, cât și pe descoperitori înșiși, așa cum arată zicala comedianului: „Venus se ofilește fără Bachus și Ceres”. Alexandru cel Mare al Macedoniei, într-o faimoasă scrisoare către mama sa, a scris că un

preot, îngrozit de puterea sa, i-a dezvăluit secretul că zeii nu sunt altceva decât oameni și că Vulcan a fost primul dintre oameni zeificat, iar după el Jupiter a fost onorat cu același nume. Gândește-te la sistrumul [42] al lui Isis, transformat într-o rândunică; privește mormântul lui Osiris sau Serapis, ale cărui membre au fost împrăștiate; examinează, în cele din urmă, locurile sacre, sacrificiile și misterele și vei găsi aici sfârșituri tragice, moarte, înmormântare, suspine și durerea zeilor nefericiți. Pierzându-și fiul, Isis se dăruiește durerii, îl plânge, îl caută împreună cu preoții ei tunși și cu Cinocefalul [43]. ...și nefericiții ei închinători își bat și ei piepturile și împărtășesc durerea mamei neconsolabile; dar de îndată ce copilul este găsit, Isis se bucură, preoții sunt încântați, iar Cinocefal, autorul descoperirii, triumfă; astfel, pierd în fiecare an ceea ce găsesc și găsesc ceea ce pierd. Nu este oare ridicol să jelim ceea ce adorăm, să adorăm ceea ce jelim? Acest cult, care a fost odinioară la egipteni, este acum și la romani. Astfel, Ceres, cu torțe aprinse, cu un șarpe, întristată și supărată, își caută ici și colo fiica, Proserpina, răpită brusc și dezonorată - acestea sunt misterele eleusine. Și care sunt sărbătorile sacre în cinstea lui Jupiter? O capră este doica lui, iar el, un prunc, este furat de la tatăl său lacom, ca să nu-l devoreze; Coribanții fac zgomot cu chimvale, ca tatăl să nu audă plânsul copilului. Și când Cibela din Dindym, este rușinos să spunem, nu a putut să-și convingă nefericitul favorit să comită adulter cu ea, pentru că nu era frumoasă și îmbătrânise ca mama multor zei, l-a castrat pentru a-l face pe zeu eunuc. Acesta este motivul pentru care galii și eunucii o cinstesc distorsionându-și corpurile. Dar acestea seamănă mai mult cu torturi decât cu rituri sacre. Ce putem spune despre formele și înfățișarea zeilor voștri? Nu exprimă ele urâțenia și dezgustul zeilor voștri? Vulcan este un zeu șchiop și slab; Apollo a fost fără barbă de atâtea secole; Esculap are o barbă enormă, în ciuda faptului că este fiul tânărului Apollo; Neptun are ochi verzi deschis, Minerva are ochi albaștri, Juno are ochi de taur; Mercur are picioare înaripate, Pan are copite, Saturn are cătușe la picioare; Janus are două fețe, ca și cum ar merge cu spatele, Diana este o vânătoare cu centură înaltă, Diana din Efes are sâni enormi, iar Diana Trivia are trei capete și multe brațe. Mai mult, însuși Jupiter al vostru este uneori fără barbă, alteori bărbos - numit Amon, are coarne. Capitolin - poartă fulgere, Jupiter Laciar este pătat de sânge, iar Jupiter Feretrius nu poate fi abordat. Nu voi vorbi despre mulțimea Jupiterilor: atâția monștri ai lui Jupiter, atâtea nume ale sale. Erigone este atârnată de un laț, precum Fecioara printre stele, Castorii, pentru a trăi, mor alternativ; Esculap, pentru a părea zeu, este ucis de tunet, Hercule este ars de focurile Oeteene, pentru a nu mai fi om.

XXII. Acestea sunt fabulele și erorile pe care le-am moștenit de la părinții noștri ignoranți; și ceea ce este cel mai grav dintre toate, ele formează subiectul studiilor noastre, al studiului nostru și mai ales al cântecelor poeților, care au făcut mult rău adevărului prin autoritatea lor. Și de aceea Platon l-a exclus pe bună dreptate pe celebrul și încoronat Homer din republica pe care a descris-o în

opera sa. Căci acest poet prin excelență, descriind războiul troian, deși de dragul amuzamentului, i-a interpus pe zeii voștri în evenimentele și treburile oamenilor. I-a împărțit în două tabere conflictuale, pe Venus rănită, pe Marte legat, rănit și pus pe fugă; a povestit cum Jupiter a fost eliberat de Briareus, pentru a nu fi legat de ceilalți zei; cum a plâns cu lacrimi de sânge pentru fiul său Sarpedon, pe care nu l-a putut salva de la moarte; și cum, înflăcărat de dragoste mai mult decât de alte adultere, s-a predat poftei cu soția sa Junona. Aici, Hercule greblează bălegar, iar Apollo păstește vitele lui Admet; Neptun este ocupat să construiască zidurile lui Laomedon, iar nefericitul constructor nu primește nicio recompensă pentru munca sa; acolo, fulgerul lui Jupiter este făurit pe nicovală, împreună cu armele lui Aeneas, deși fulgerul exista cu mult înainte ca Jupiter să se nască în Creta, și niciun ciclop nu putea face flacăra unui fulger adevărat, iar Jupiter însuși nu putea decât să se teamă de el. Ce să spunem despre adulterul expus al lui Marte și Venus sau despre pofta rușinoasă a lui Jupiter cu Ganimede, sfințită în ceruri? Toate acestea sunt spuse pentru a justifica într-un fel viciile oamenilor. Astfel de invenții și altele asemenea și fabule fascinante corupe mințile băieților, care cresc sub impresiile unor astfel de povești și le păstrează până la cei mai maturi ani, iar nefericiții îmbătrânesc în erorile lor, fără a ajunge la adevăr, care este accesibil doar celor care îl caută. Saturn, strămoșul acestor zei, este prezentat de toți scriitorii antici, atât greci, cât și romani, ca un om. Nepos și Cassius știu acest lucru în istoria lor, iar Thallus și Diodor vorbesc despre asta. Se știe că Saturn, fugind din Creta din cauza urmăririi fiului său mânios, a ajuns în Italia și, fiind primit acolo de ospitalierul Janus, fiind grec prin naștere și educat, i-a învățat pe oamenii grosolani și ignoranți multe lucruri, de exemplu, arta scrisului, a făuririi monedelor și a folosirii diferitelor unelte. A numit țara care i-a oferit refugiu Latium (Latium), pentru că s-a ascuns în siguranță (latuit) în ea, și a dat orașului Saturnia numele său, așa cum Janus a numit orașul Janiculum, pentru a lăsa o amintire despre sine posteritate. Așadar, Saturn a fugit ca un om obișnuit, s-a ascuns ca un om; el este tatăl omului și el însuși s-a născut din om. A fost dat ca fiu al cerului și al pământului, pentru că părinții lui erau necunoscuți în Italia, așa cum acum îi numim pe oamenii căzuți din cer pe care îi întâlnim pe neașteptate și îi numim pe oamenii necunoscuți și obscuri fii ai pământului. Jupiter, fiul lui Saturn, după plecarea tatălui său, a devenit rege în Creta; aici a murit, lăsând în urmă copii; și acum puteți vedea încă peștera lui Jupiter și mormântul său.iar natura sa umană este expusă prin însăși ritualurile sacre săvârșite în onoarea sa.

XXIII. Este inutil să ne oprim asupra fiecăruia dintre ceilalți zei în mod special sau să vorbim despre întreaga lor linie de generații, căci mortalitatea dovedită a strămoșilor lor a trecut prin succesiune la urmașii lor; dar voi tot îi faceți pe oameni zei după moartea lor. Astfel, Romulus este zeu prin sperjurul lui Proculus, iar Juba, de asemenea, zeu prin dorința maurilor, la fel ca și ceilalți regi, care sunt zeificați nu pentru că sunt recunoscuți ca zei, ci în onoarea

meritelor domniei lor. Li se dă, împotriva voinței lor, numele de zei; vor să rămână oameni; se tem și nu vor să fie zei, deși sunt la bătrânețe. Zeii nu pot fi nici ai morților, căci Dumnezeu nu poate muri, nici ai celor născuți, pentru că tot ce se naște moare; iar ființa divină nu are nici început, nici sfârșit al existenței sale. Mai mult, dacă zeii s-au născut vreodată, de ce nu se nasc acum? A fost oare pentru că Jupiter a îmbătrânit, iar Juno a devenit stearpă, iar Minerva a încărunțit fără să nască? Sau nu pentru că astfel de nașteri au încetat, acum nu se mai dă credință unor astfel de fabule? Dar chiar dacă zeii s-ar putea naște, dar nu ar putea muri, atunci ar fi mai mulți zei născuți decât oameni, iar cerul și aerul nu i-ar cuprinde, iar pământul nu i-ar suporta. Este clar, așadar, că erau oameni, despre care știm că s-au născut și au murit. Oare va fi cineva, așadar, tulburat să vadă oamenii rugându-se public și închinându-se la imaginile sacre ale acestor zei, când mințile oamenilor needucați sunt captivate de harul formelor pe care le-au împărtășit arta și sunt seduse de strălucirea aurului, splendoarea argintului și albul fildeșului? Și dacă cineva ar lua în considerare cu ce torturi, cu ce unelte este făcut fiecare idol, ar roși de rușine că se teme de substanța cu care artistul a lucrat pentru a face un zeu. Un zeu din lemn este cioplit, cioplit, rindeluit dintr-un bloc sau un țăruș; Însă un zeu de argint sau de aur este cel mai adesea făcut dintr-un vas necurat, așa cum era cazul regelui egiptean, făurit cu ciocane de fierar și își primește forma pe nicovală; pe când unul de piatră este cioplit, prelucrat și netezit de mâinile unui lucrător murdar; un astfel de zeu nu simte josnicia originii sale, așa cum nu simte onorurile care i se aduc prin venerarea ta. Dacă piatra, lemnul sau argintul nu fac un zeu, atunci când devine el unul? Aici este turnat, prelucrat și cioplit; acesta nu este încă un zeu; este lipit cu plumb, aranjat și ridicat, iar acesta nu este încă un zeu; aici îl decorează, i se aduce omagiu și i se roagă și, în final, devine zeu atunci când omul îl dorește și îl dedică.

XXIV. Și cum pot animalele mute să-ți angajeze zeii prin instinctul lor natural? Șoarecii, rândunelele, gaiele știu că zeii voștri nu simt; îi rod, se așază pe ei și, dacă nu-i alungați, își fac cuiburi chiar în gurile zeului vostru. Păianjenii își țes pânzele pe fețele lor și își întind firele chiar din cap, dar voi îi ștergeți, îi spălați, îi răzuiți: așa că vă pasă și, în același timp, vă temeți de cei pe care voi înșivă îi creați. V-a trecut vreodată prin minte vreunuia dintre voi că este necesar mai întâi să-L cunoaștem pe Dumnezeu și apoi să-L venerăm; vă grăbiți cu nesăbuință să urmați exemplul strămoșilor voștri; vreți să fiți de acord cu opiniile false ale altora, mai degrabă decât să vă credeți pe voi înșivă, nu știți nimic despre ceea ce vă temeți: de aceea avariția este sfințită în argint și aur, statuile fără suflet, datorită formei lor, au devenit sacre; așa a apărut superstiția romană. Dacă examinăm riturile acestui cult, vom descoperi cât de mult este ridicol, cât de mult este demn de milă. Unii dintre preoții voștri merg goi în gerul aspru; Alții își pun doar șepci, poartă scuturi antice, își taie pielea, cerșind pomană și merg cu zeii prin sate. Unele temple pot fi accesate o dată pe an, în timp ce în altele

este complet interzis să fie văzute. Un templu este pentru un bărbat, altul pentru o femeie; la unele ceremonii prezența unui sclav este o crimă teribilă; pe unele statui o singură femeie depune coroane, pe altele o femeie care a avut mai mulți soți și, cu mare sârguință, îl caută pe cel care poate număra cele mai multe adultere. Dar asta nu este tot. Altul își face libații din propriul sânge și îl imploră pe zeu cu răni pe care și le provoacă singur. Nu ar fi mai bine pentru el să fie o persoană complet nelegiuită decât să fie religios în acest fel? Și nu-L jignește oare cel care a decis să se castreze pe Dumnezeu, pe care crede că-L poate potoli în acest fel? Căci dacă Dumnezeu ar fi fost mulțumit de eunuci, i-ar fi creat El Însuși. Cine nu înțelege că acești oameni, bolnavi și lipsiți de bun simț, sunt într-o eroare fatală și își găsesc sprijin în mulțimea celor duși de eroare? Căci apărarea obișnuită a erorii constă în mulțimea celor care se înșală.

XXV. Dar religia romanilor, spuneți voi, a pus temelia puterii lor, a sporit și a confirmat autoritatea poporului roman, încât aceștia își datorau măreția nu atât curajului personal, cât evlaviei și religiei lor. Da, faimoasa justiție romană este evidentă încă din primele vremuri ale întemeierii statului. Nu a fost crima cea care i-a unit pe romani, nu a fost cruzimea furioasă cea care le-a dat putere? La început, Roma a servit drept refugiu pentru tot felul de oameni; tâlhari, ticăloși, trădători, adulteri, ucigași se adunau acolo; iar Romulus însuși, regele și conducătorul lor, a comis fratricid, pentru a-și depăși poporul în ticăloșie. Acestea sunt primele începuturi ale unui stat pios. Imediat după aceasta, Roma a furat și a necinstit cu nerușinare fiicele, multe dintre ele fiind deja logodite, și unele femei căsătorite, apoi a făcut război părinților și socrilor lor și a vărsat sângele rudelor lor. Ce ar putea fi mai imoral, mai necinstit, mai obraznic decât o astfel de insolență ticăloasă? Atunci fapta comună a lui Romulus și a regilor și conducătorilor următori a fost să-și alunge vecinii din pământurile lor, să distrugă orașele vecine cu temple și altare, să-i asuprească pe prizonieri, să se întărească prin insultele altora și prin propriile crime. Tot ceea ce au romanii acum, ceea ce dețin și folosesc - toate acestea sunt prada insolenței lor, toate templele lor au fost ridicate din proprietățile jefuite, prin distrugerea orașelor, jefuirea zeilor și uciderea preoților. Este ridicol că romanii adoptă religia popoarelor învinse și după victorie se închină zeilor captivi, pentru că a aduce onoruri divine la ceea ce a fost capturat în război înseamnă a comite sacrilegiu și a nu arăta respect față de zeitate. Romanii au tot atâtea sărbători victorioase, tot atâtea fapte nelegiuite, tot atâtea trofee luate de la popoare, tot atâtea jafuri s-au comis de la zei. Romanii, așadar, sunt puternici nu pentru că sunt religioși, ci pentru că au comis sacrilegii cu impunitate. Nu puteau avea ca patroni în război acei zei împotriva cărora au luat armele și pe care i-au venerat doar după ce scopul lor a fost atins, adică după victorie. Și ce puteau face acei zei pentru romanii care erau neputincioși să-și protejeze gardienii împotriva armelor lor? Zeii romani înșiși sunt bine cunoscuți: Romulus, Picus, Tiberinus, Consus, Pilumnus și Polyumnus. Tatius a inventat Cloacina și a început să o adore,

Hostilius - Pavor și Pallor; pe lângă aceasta, nu știu cine a zeificat febra (febris). Aceștia sunt patronii Romei - superstiția, bolile și nenorocirile; printre bolile romanilor și printre zei, desigur, se mai pot plasa femei desfrânate: Acca Laurentia și Flora. Acești zei trebuie să-i fi ajutat pe romani să-și extindă statul și să-i cucerească pe zeii care erau venerați de alte popoare. Este imposibil să presupunem că au fost ajutați împotriva acestor popoare de Marte din Tracia, Jupiter din Creta, Juno din Argos sau Samos sau Cartagina, Diana din Tauride, mama zeilor Cybele și, în final, monștrii egipteni, mai degrabă decât de zeități. Poate că au găsit printre romani fecioare mai pure, preoți mai pioși? Dar nu au fost oare multe fecioare pedepsite,Cât despre o crimă teribilă, pentru adulter, pe care l-au comis cu bărbați, desigur, fără știrea Vestei, în timp ce alții au scăpat de pedeapsă grație nu purității lor mai mari, ci unei desfrâuri mai fericite? Unde, dacă nu în temple și altare păgâne, comit preoții adulter, fac comerț cu onoarea femeilor, inventează adultere? Mult mai des în locuințele preoților decât în cele mai destrăbălate case, se comit cele mai violente fapte de poftă. Între timp, asirienii, mezii, perșii, chiar și grecii și egiptenii dinaintea romanilor, prin dispensația lui Dumnezeu, au stăpânit mult timp regate fără a avea mari preoți, nici preoți ai lui Ceres sau ai lui Marte, nici vestale, nici auguri, nici găini în cușcă, a căror poftă sau aversiune față de mâncare ar guverna soarta statului.

XXVI. Ajung acum la augurii și prezicerile romane, pe care le-ați adunat cu atâta grijă și care, dacă le neglijați, au avut consecințe dezastruoase, dar pe care le observați, au avut consecințe favorabile. Potrivit dumneavoastră, Claudius Flaminus și Junius și-au pierdut armatele pentru că nu au considerat potrivit să aștepte obișnuita călcare în picioare a găinilor. Și Regulus? Nu a respectat el auguriul și totuși a fost luat prizonier? În același fel, Mincipius, deși respecta obiceiul religios, a căzut în puterea inamicului. Paullus Aemilius a suferit o înfrângere teribilă la Cannae, deși găinile prevesteau succesul. Caesar a neglijat auguriile, care i-au interzis să meargă în Africa înainte de iarnă, totuși a traversat înot cu ușurință și a câștigat. Ce să spun despre oracole? Amfiarau a prezis ce se va întâmpla după moartea sa și nu știa că soția sa îl va trăda pentru un colier. Orbul Tiresias a prezis viitorul, dar nu a văzut prezentul. Enea a compus răspunsurile lui Pyrrhus pentru Apollo Pythius, în timp ce Apollo încetase de mult să mai spună versuri, iar acest oracol abil și echivoc își încetase lucrarea de când oamenii deveniseră mai puțin creduli și mai educați. Iar Demostene, cunoscând falsitatea răspunsurilor Pythiei, s-a plâns că ea luase partea lui Filip. Dar, veți spune, aceste preziceri sau oracole se adevereau uneori în realitate. Aș putea răspunde la aceasta spunând că, printre multele predicții false, una dintre ele ar putea da din întâmplare peste adevăr; dar mă voi întoarce la însăși sursa falsității și a erorii din care a izvorât tot acest întuneric, voi încerca să pătrund mai adânc în ea și să o arăt mai clar. Există duhuri necurate mincinoase, care cad din puritatea cerească în mocirla pasiunilor pământești. Aceste duhuri și-au pierdut puritatea firii, pângărindu-se cu vicii și, pentru a se consola în nenorocire

- ei înșiși deja pierduți - nu încetează să-i distrugă pe alții, ei înșiși se vătămaseră încercând să răspândească o eroare fatală și, înstrăinați de Dumnezeu, se străduiesc să îndepărteze pe toți de Dumnezeu, introducând religii false printre oameni. Că aceste spirite sunt demoni, poeții știu asta, filozofii spun asta, și Socrate a recunoscut și el acest lucru, care a început sau a amânat aventurile la sugestia unui demon prezent alături de el. Vrăjitorii nu numai că cunosc demonii, dar cu ajutorul lor își îndeplinesc toate trucurile, similar unui miracol: prin sugestia și influența lor; ei produc farmecele lor, te fac să vezi ceea ce nu este de fapt sau, dimpotrivă, să nu vezi ceea ce este. Primul dintre astfel de magicieni, prin cuvintele și faptele sale, a fost Sostene [44]. cu respectul cuvenit vorbește despre adevăratul Dumnezeu, recunoaște îngerii, slujitorii și mesagerii adevăratului Dumnezeu și îi reprezintă ca fiind prezenți în fața tronului Său cu o asemenea frică încât tremură la încuviințarea capului, la privirea Domnului. Același magician vorbește despre demoni pământeni, rătăcind încoace și încolo, ostili umanității. Platon, care considera dificil să-L găsească pe Dumnezeu, vorbește fără dificultate despre îngeri și demoni și a încercat în conversația sa „Ospăț” să definească natura demonilor: el crede că este ceva intermediar între o ființă muritoare și una nemuritoare, adică între trup și spirit, și constă dintr-o combinație a gravitației pământești cu eterul ceresc și că din ea iubirea vine în noi, se formează în inimile oamenilor, trezește sentimentele, ne stârnește dorințele și aprinde focul pasiunilor.

XXVII. Aceste spirite necurate, așadar, demonii, de care magii, filozofii și însuși Platon știau, se ascund în statui și idoli, care, prin sugestia lor, dobândesc un respect atât de mare ca și cum o zeitate ar fi prezentă în ele: inspiră ghicitori, locuiesc în temple și acționează asupra măruntaielor animalelor, conduc zborul păsărilor, administrează sorțile, rostesc oracole amestecate cu minciuni. Sunt înșelați și înșală, uneori necunoscând adevărul, alteori știindu-l, fără să-l dezvăluie, ca nu cumva să se distrugă singuri. Îi îndepărtează pe oameni de la cer la pământ și de la Dumnezeu la materie, tulbură viața umană, provoacă necazuri tuturor, intrând în secret în trupurile oamenilor, ca niște spirite subtile, produc boli, aduc frică în minți, distorsionează membrele, pentru a-i forța pe oameni să li se închine, pentru că, se presupune, după ce s-au săturat cu sângele victimelor și cu mirosul cărnii lor, i-au vindecat pe cei cărora nu le mai dăunează. Sunt aceiași nebuni pe care îi vedeți pe străzi, acei ghicitori care în afara templului se învârt pe pământ, atât de agitați, atât de nebuni. În ei incitarea demonului este aceeași, doar obiectele freneziei sunt diferite. De la ei provine ceea ce ați vorbit puțin mai devreme: Jupiter cerând jocuri în cinstea sa în vis, Castori apărând pe cai, o barcă urmând centura unei matroane. Și majoritatea dintre voi știți că demonii înșiși recunosc acest lucru de fiecare dată când îi alungăm din trupurile lor cu cuvinte de incantație și cu fervoarea rugăciunilor noastre. Saturn, Serapis, Jupiter și ceilalți demoni pe care îi adorați, asupriți de durere, spun ceea ce sunt, chiar și în prezența unora dintre voi și nu îndrăznesc

să mintă pentru a-și acoperi infamia. Credeți-i pe acești martori care vă spun adevărul despre ei înșiși, că sunt demoni: atunci când sunt conjurați prin numele singurului Dumnezeu adevărat, cad într-un tremur puternic și fie părăsesc imediat trupurile celor posedați de ei, fie se retrag treptat, în funcție de credința celui care suferă sau de dorința vindecătorului. Se tem de apropierea creștinilor, deși îi atacă de departe prin voi în adunările voastre. Ei, punând stăpânire pe mințile oamenilor ignoranți și acționând asupra lor cu frică, încearcă în secret să stârnească ură împotriva noastră, căci este firesc să-i urâm pe cei de care ne temem și, pe cât posibil, să le facem rău celor de care ne temem. Astfel, demonii iau în stăpânire mințile și subjugă inimile oamenilor și îi fac să ne urască înainte ca oamenii să ne cunoască. Aceasta se face pentru ca, cunoscându-ne, să nu înceapă să ne imite sau, cel puțin, să nu înceteze să ne persecute.

XXVIII.Cât de nedrept acționați când pronunțați judecăți asupra unor lucruri pe care nu le cunoașteți și pe care nu le-ați moștenit: credeți în pocăința noastră, căci și noi înșine am făcut la fel, când, fiind mai înainte orbiți și nevăzând nimic, am crezut la fel ca voi că creștinii se închină monștrilor, mănâncă carne de prunci și se dedau la desfrâu în adunările lor; nu am înțeles că toate acestea erau fabule răspândite de demoni, niciodată investigate, fără nicio dovadă, încât atât de mult timp nu s-a găsit nimeni care să le declare, deși putea conta nu numai pe iertare pentru crima sa, ci și pe o recompensă pentru descoperirea sa; și așa este inocența creștinilor, încât nu se rușinează și nu roșesc când sunt condamnați pentru asta, ci doar regretă că nu au fost așa înainte. Unii oameni sacrilegi, oameni incestuoși, chiar și paricidi, au găsit în noi apărători și protectori; dar cât despre creștini, nu ne-am gândit deloc să-i ascultăm; „Și uneori, când ne era milă de ei, îi torturam și mai aspru, pentru a-i forța prin tortură să renunțe la mărturisirea lor și a-i salva de la moarte, iar în raport cu ei acționam astfel nu pentru a obține adevărul, ci pentru a-i forța să mintă. Și dacă cineva mai slab, învins de durerea și chinul torturii, renunța la creștinismul său, atunci îi deveneam favorabili, ca și cum, prin renunțarea la numele de creștin, el prin această renunțare ispășea toate faptele sale rele. Nu vedeți că noi am gândit și am făcut același lucru pe care îl gândiți și îl faceți și voi acum? Între timp, dacă rațiunea, și nu sugestia demonilor, ne-ar călăuzi judecățile, atunci ar fi potrivit să-i constrângem pe creștini să nu renunțe la numele lor, ci să mărturisească desfrânarea, ritualurile imorale, uciderea pruncilor. Așa sunt fabulele pe care demonii le șoptesc în urechile ignoranților, pentru a le insufla frică și dezgust față de noi. Și acest lucru nu este surprinzător: din moment ce zvonul omenesc, care se hrănește întotdeauna cu ficțiune, se usucă de îndată ce adevărul este dezvăluit, demonii încearcă în orice fel” să inventeze și să răspândească zvonuri false. Iată sursa zvonului despre care ați vorbit, că creștinii dau onoare divină capului unui măgar. Cine este atât de prost încât să onoreze așa ceva? Cine este atât de prost încât să creadă această închinare? Sunteți voi cei care onorați măgari întregi în grajduri împreună cu zeița voastră Epona; care devorează cu

atâta pioșenie măgari împreună cu Isis; care căliți și onorați capetele de boi și berbeci, pe care, în cele din urmă, le așezați în templele zeilor care reprezintă un amestec de om și capră, cu fața de leu și de câine? Nu-l adorați voi, împreună cu egiptenii, pe taurul Apis? Și nu respingeți ritualurile lor sacre în cinstea șerpilor, crocodililor și altor animale, pești și păsări, dintre care dacă cineva ucide unul, este pedepsit cu moartea. Aceiași egipteni, precum și mulți dintre voi, se tem de Isis la fel de mult ca de ascuțimea cepei, se tem de Serapis la fel de mult ca de sunetele indecente care vin din corpul omului. Mai mult, inventatorul unei alte fabule absurde <care povestește despre închinarea membrilor masculini ai preoților> [45] încearcă doar să aducă asupra noastră ceea ce li se întâmplă lor. Acest lucru se potrivește mai mult cu nerușinarea acelor oameni, printre care fiecare sex comite curvie cu toate mădularele corpului său; unde desfrâul complet este numit lumesc; unde libertatea femeilor desfrânate este invidiată, unde pofta ajunge la punctul de murdărie dezgustătoare <qui medios viros lambunt, libidinoso ore inguinibus>. Unde oamenii au un limbaj vulgar chiar și atunci când tac, unde plictiseala desfrânării apare înaintea rușinii. O, groază! oamenii depravați comit astfel de fapte pe care cea mai fragedă vârstă nu le poate suporta, la care nu se poate impune cea mai severă sclavie.

XXIX. Nu ne este îngăduit să ascultăm astfel de fapte nerușinate și similare, și mulți consideră că este josnic chiar să se apere pe seama lor. Dar voi veți inventa împotriva oamenilor puri și casti lucruri pe care noi nu le-am născoci dacă voi înșivă nu ne-ați oferi exemple ale lor. Cât despre faptul că ne reproșați că ne închinăm unui criminal și crucii sale, sunteți foarte departe de adevăr când credeți că un criminal merită sau un om simplu poate fi onorat de Dumnezeu. Cu adevărat, este de plâns acela care își pune toate speranțele într-un om muritor (cf. Ieremia 17:5; Ps. 145:3), deoarece odată cu moartea lui încetează orice ajutor din partea lui. Dar egiptenii își aleg de fapt un om; căruia îi aduc onoruri divine, numai lui se roagă, lui se adresează pentru sfat, în cinstea lui sacrifică, iar el, fiind un zeu pentru alții, este involuntar un om pentru sine. Căci nu-și poate înșela propria conștiință, deși îi înșeală pe alții. Lingușirea josnică nu se oprește la a aduce omagii regilor și conducătorilor ca unor oameni mari și aleși, ceea ce este pe deplin potrivit, ci le dă nume de zei, în timp ce pentru un om viteaz onoarea este adevărata răsplată, iar pentru un om bun dragostea este cel mai plăcut tribut. Ei îi invocă pe acești oameni ca pe zei, se închină în fața statuilor lor, oferă rugăciuni geniului lor, adică demonului, și consideră că este mai sigur să depună un jurământ fals în numele lui Jupiter decât în numele regelui lor. Noi nu onorăm cruci și nu le dorim [46] . Voi, poate, având zei de lemn, onorați cruci de lemn ca părți constitutive ale zeităților voastre. Dar steagurile și diversele voastre însemne militare sunt ce altceva decât cruci aurite și decorate? Trofeele voastre ale victoriei au aspectul nu numai al unei cruci, ci și al unui om răstignit. Asemănarea naturală a crucii o găsim la o corabie, când se mișcă cu pânzele desfășurate sau se apropie de țărm cu vâslele întinse. În același fel, un jug,

atunci când îl legi, seamănă cu o cruce; și un om, când, cu mâinile întinse, cu o minte curată, înalță o rugăciune către Dumnezeu, prezintă imaginea unei cruci. Astfel, imaginea crucii se găsește atât în natură, cât și în religia ta.

XXX. Aș vrea să-l întâlnesc pe cel care spune sau crede că printre noi, creștinii sunt primiți în societatea noastră prin uciderea unui prunc și a sângelui său. Vă puteți imagina cu adevărat că un corp atât de fraged și tânăr ar putea fi supus unor răni atât de teribile, încât cineva ar îndrăzni să ucidă o creatură atât de tânără, care cu greu poate fi numită om, să-i verse sângele și să-l bea? Nimeni nu poate crede asta, cu excepția celui care îndrăznește să o facă el însuși. Voi, știu, aruncați nou-născuți pentru a fi devorați de fiare și păsări sau îi dați unei morți nefericite prin strangulare. Unele dintre femeile voastre, după ce au luat medicamente, distrug embrionul viitorului bărbat în pântecele lor și devin pruncucide înainte ca copilul să se nască. Și la astfel de acțiuni sunteți dispuși de lecțiile zeilor voștri; căci Saturn nu și-a abandonat, ci și-a devorat copiii. De aceea, în unele țări din Africa, părinții își sacrifică copiii, încercând să le oprească plânsul cu mângâieri și sărutări, astfel încât victima să poată fi măcelărită fără plâns. Printre locuitorii din Tauris, lângă Pont, și regele egiptean Busiris, exista obiceiul de a sacrifica oaspeți, iar galii aduceau victime umane și neumane lui Mercur. Romanii, de dragul unui sacrificiu, îngropau de vii un bărbat și o femeie dintre greci și un bărbat și o femeie dintre gali; și chiar și acum îl venerează pe Jupiter Laciar ca pe un ucigaș și, așa cum este destul de potrivit pentru fiul lui Saturn, acesta se mulțumește cu sângele unui om nelegiuit și ticălos. Cred că de la acest zeu Catilina a învățat să facă un pact cu sângele cu complicii săi, Bellona a cerut sânge uman pentru a-l turna pe altarul ei; alții au învățat să vindece epilepsia cu sânge uman, adică cu un rău mai mare. Nu mai puțin vinovați sunt cei care mănâncă animale care au fost stropite cu sânge uman în arenă sau care au mâncat carne umană. Cât despre noi, nu avem voie să vedem sau chiar să auzim de crime umane; și ne este atât de frică să vărsăm sânge uman încât ne abținem chiar și de la sângele animalelor pe care le mâncăm.

XXXI. Și această fabulă despre sărbătorile noastre imorale este, de asemenea, o invenție a demonilor, pusă în circulație pentru a păta gloria castității noastre cu rușinea unei necinstiri abominabile și, prin urmare, a înstrăina oamenii de noi înainte ca aceștia să poată investiga adevărul. Despre aceasta, de asemenea, Fronto al vostru nu vorbește ca un martor care confirmă ceea ce a văzut, ci ca un orator care aruncă o ocară. Mai degrabă, a apărut printre voi, păgânii. Printre perși, actul sexual cu mama este considerat o chestiune permisă, printre egipteni și atenieni, căsătoria cu surorile este permisă prin lege. Istoriile și tragediile voastre, pe care le citiți și le ascultați cu plăcere, sunt bogate în exemple de incest, iar zeii pe care îi venerați sunt, de asemenea, incestuoși, unindu-se cu mamele, fiicele și surorile lor. Și nu este de mirare că incestul este adesea descoperit printre voi și întotdeauna tolerat. Oameni nefericiți, puteți chiar și din

ignoranță să cădeți în această crimă, pentru că vă aruncați asupra fiecărei femei, vă semănați copiii peste tot și adesea îi abandonați pe cei născuți acasă, bazându-vă pe compasiunea altora; Este necesar ca voi, prin ignoranță, să vă atacați propriul sânge, pe cei care v-ați născut. Astfel, voi înșivă, oameni incestuoși, țesiți această fabulă împotriva noastră, contrar mărturiei conștiinței voastre. Dar la noi, castitatea nu este doar la ordinea zilei, ci și în minte; rămânem de bunăvoie în legăturile căsătoriei, dar numai cu o singură femeie, pentru a avea copii, și din acest motiv avem o singură soție sau niciuna. Adunările noastre se disting nu numai prin castitate, ci și prin sobrietate; la ele nu ne îngăduim lăcomiei cu mâncare, nu încântăm ospățul cu vin; moderăm chiar și veselia cu severitate, vorbire castă și mișcări și mai caste ale corpului. Foarte mulți se disting prin virginitatea constantă a trupurilor lor neîntinate și nu se laudă cu aceasta; în cele din urmă, suntem atât de departe de incest încât unii se rușinează chiar și de actul sexual legitim. Deși respingem onorurile și hainele voastre de purpură, nu suntem totuși din cea mai joasă gloată; Nu putem fi considerați conspiratori, doar pentru că avem cu toții în vedere o singură virtute și, în întâlnirile noastre, ne comportăm la fel de liniștiți ca fiecare în parte; în cele din urmă, nu putem fi considerați vânători de mlaștini în locuri secrete, când vă este rușine sau vă este frică să ne ascultați în public. Dacă numărul nostru crește de la o zi la alta, acest lucru nu ne convinge de greșeală; ci ne laudă: frumosul mod de viață îl obligă pe fiecare să-i fie credincios pentru totdeauna și atrage străini. În cele din urmă, ne recunoaștem unii pe alții nu prin semne trupești, cum credeți voi, ci prin inocență și modestie; Ne iubim unii pe alții, ceea ce vă este greu, pentru că nu am învățat să ne urâm, ci ne numim unii pe alții frați, ceea ce vă este urât, pentru că suntem copiii unui singur Dumnezeu Tată și împreună credincioși în credință și împreună moștenitori în nădejde. Dar voi nu vă cunoașteți unii pe alții; vă urâți unii pe alții și nu vă recunoașteți frați, decât atunci când plănuiți să comiteți paricid.

XXXII. Credeți că ascundem obiectul închinării noastre, dacă nu avem nici temple, nici altare? Ce chip al lui Dumnezeu îmi voi face, când omul însuși, considerat corect, este chipul lui Dumnezeu? Ce templu îi voi construi, când întreaga lume, creată prin puterea Lui, nu-L poate cuprinde? Și dacă eu, un om, iubesc să trăiesc spațios, cum voi închide o Ființă atât de măreață într-o singură clădire mică? Nu este oare mai bine să-L cuprindem în mintea noastră, să-L sfințim în adâncul inimilor noastre? Să-I aduc eu Domnului jertfele și darurile pe care El le-a făcut spre propriul meu folos, pentru a-I expune propriul Său dar? Aceasta ar fi o nerecunoscătoare; dimpotrivă, jertfa plăcută Lui este o inimă bună, o minte curată și o conștiință imemorială. Prin urmare, cel care onorează inocența, se roagă Domnului; cel care respectă adevărul, oferă o jertfă lui Dumnezeu; cel care se abține de la înșelăciune, Îl ispășește pe Dumnezeu; cel care își izbăvește aproapele de pericol, ucide cea mai bună victimă. Așa sunt jertfele noastre, așa sunt sanctuarele lui Dumnezeu; Cu noi este mai pios cel ce

este mai drept. Dar, spui tu, noi nu-L putem nici vedea pe Dumnezeu, pe care Îl cinstim, nici nu-L putem arăta altora; da, credem în Dumnezeu pentru că nu-L vedem, dar Îl putem simți în inimă. Căci în toate lucrările Sale, în toate fenomenele lumii, vedem puterea Sa veșnică, care se manifestă atât în bubuiturile tunetelor, cât și în străfulgerările și în liniștea senină a cerului. Nu te mira că nu-L vezi pe Dumnezeu. Totul este pus în mișcare și zguduit de vânt și de suflarea lui, dar vântul și suflarea nu sunt vizibile ochilor. Nu putem vedea nici măcar soarele, care servește drept cauză a vederii pentru toată lumea: razele lui fac ochii să închidă și să întunece privirea privitorului, iar dacă îl privești suficient de mult, îți vei pierde complet vederea. Cum poți vedea Însuși Creatorul soarelui, izvorul luminii, când te întorci de strălucirea soarelui, te ascunzi de razele sale de foc? Vrei să-L vezi pe Dumnezeu cu ochii tăi trupești, când nu poți vedea sau atinge propriul tău suflet, prin care trăiești și vorbești! Dar tu spui - Dumnezeu nu cunoaște faptele oamenilor și, fiind în ceruri, nu poate decât să îmbrățișeze pe toți, nici să-i cunoască pe fiecare în parte. Te înșeli, omule, și spui o minciună! Cum este Dumnezeu departe de noi, când tot ce este ceresc și pământesc, și tot ce este dincolo de această lume vizibilă, este totul cunoscut de Dumnezeu, totul este plin de prezența Lui? El este peste tot și nu numai aproape de noi, ci este și în noi. Ia aminte din nou la soare, așezat în ceruri: își revarsă razele peste toate țările: este prezent peste tot, se face simțit de toate și strălucirea lui nu se schimbă niciodată. Cu cât mai mult Dumnezeu, creatorul tuturor lucrurilor și atotvăzătorul, de care nimic nu poate fi ascuns, este în întuneric, este și în gândurile noastre, care sunt ca un întuneric. Nu numai că facem totul sub ochii lui Dumnezeu, ci, ca să spunem așa, trăim și cu El.

XXXIII. Nu ne gândim deloc să ne lăudăm cu mulțimea noastră: credem că suntem mulți, dar pentru Dumnezeu suntem prea puțini. Deosebim triburi și popoare, dar pentru Dumnezeu întreaga lume este o singură casă. Regii cunosc totul în propria lor împărăție prin slujitorii lor; Dumnezeu nu are nevoie de acești intermediari; noi trăim nu numai sub ochii Lui, ci și în sânul Lui. Spui că nu i-a ajutat deloc pe evrei faptul că s-au închinat unui singur Dumnezeu și I-au ridicat temple și altare cu cel mai mare zel. Dar este o mare greșeală dacă, uitând sau ignorând evenimentele trecute, te oprești doar la cele ulterioare. Când evreii s-au închinat cu puritate și respect Dumnezeului nostru, Care este Dumnezeul tuturor, când au ascultat de poruncile Sale mântuitoare, atunci dintr-un popor mic au devenit nenumărați, din săraci bogați, din sclavi regi; apoi, puțini la număr și neînarmați, prin porunca lui Dumnezeu și cu ajutorul elementelor, au distrus armata numeroasă care i-a urmărit în fugă. Citește Scripturile lor sau, dacă preferi, scriitorii romani, apoi ocolește-i pe cei antici și acordă atenție scrierilor lui Josephus Flavius sau Antoninus Julian despre evrei: vei afla că au meritat o astfel de soartă prin impietatea lor și că nu li s-a întâmplat nimic ce nu li s-ar fi prezis dinainte, dacă au persistat în impietate. Vei afla că L-au părăsit pe Dumnezeu înainte de a fi părăsiți de El; și că nu au fost învinși împreună cu

Dumnezeul lor, așa cum spui tu în mod indecent, ci au fost dați în mâinile dușmanilor lor de către Dumnezeu.

XXXIV.Cât despre ardere, dacă nu crezi, sau crezi doar cu greu, că focul ar trebui să coboare brusc din cer, împărtășești eroarea populară. Căci care dintre filozofi se îndoiește, cine nu știe că tot ce se naște moare și că tot ce are un început are un sfârșit; că cerurile cu tot ce este în ele trebuie distruse, din moment ce au avut un început? Stoicii au susținut întotdeauna că această lume întreagă, lipsită de umiditate, ar fi mistuită de foc; iar epicurienii gândesc în același fel despre aprinderea elementelor și distrugerea lumii. Platon spune că părți ale lumii sunt distruse alternativ de inundații și de aprindere și, deși a recunoscut lumea ca fiind eternă și indestructibilă, adaugă că numai Dumnezeu, Creatorul ei, o poate distruge. Și nu este deloc surprinzător dacă această masă este distrusă de Cel care a fost construită. Vedeți că filozofii au raționat în timp ce vorbim: dar noi nu-i imităm, ci au împrumutat o umbră a adevărului din prezicerile divine ale profeților. Astfel, cei mai faimoși filozofi, în primul rând Pitagora și mai ales Platon, v-au transmis într-o formă incompletă și coruptă doctrina continuării vieții după moarte. Căci, potrivit lor, unele suflete, după distrugerea trupului, continuă să existe pentru totdeauna și trec în mod repetat în alte trupuri noi. Pentru a denatura și mai mult adevărul, ei afirmă că sufletele oamenilor, după moarte, trec în trupurile de vite, păsări și animale - o opinie mai potrivită unui bufon amuzant decât unui filosof rațional. Totuși, pentru scopul meu este suficient că, chiar și pe această temă, filosofii voștri sunt într-un fel de acord cu noi. Căci cine este atât de prost și de lipsit de minte încât să îndrăznească să spună că Dumnezeu, care a putut inițial să creeze omul, nu-l poate recrea apoi? Că omul nu există după moarte, așa cum nu a existat înainte de naștere? Dacă a putut veni din nimic, atunci poate să se ridice din nou din nimic. Mai mult, este mult mai dificil să dai ființă la ceea ce nu a existat, decât să restaurezi ceea ce a primit deja. Credeți că ceva dispare pentru Dumnezeu, de îndată ce este ascuns ochilor noștri slabi? Fiecare trup, fie că se transformă în praf sau umezeală, în cenușă sau vapori, dispare pentru noi, dar Dumnezeu îi păstrează elementele. Nu ne temem deloc, cum credeți, de vreun rău din incinerarea morților, ci aderăm la obiceiul străvechi și mai bun de a îngropa morții în pământ. Luați în considerare și cum întreaga natură sugerează speranței noastre gândul unei învieri viitoare. Soarele apune și apare din nou; stelele se ascund și se întorc din nou; florile se ofilesc și înfloresc; copacii înfloresc din nou după iarnă; semințele nu reînvie decât dacă putrezesc mai întâi; așa trupul pentru o vreme (cf. Ioan 12:24; 1 Corinteni 15:36), asemenea copacilor în timpul iernii, își ascunde vitalitatea sub aparența înșelătoare a morții. De ce această dorință nerăbdătoare ca el să reînvie când iarna este încă în plină putere? De asemenea, trebuie să așteptăm primăvara trupului nostru. Știu că foarte mulți, conștienți de ceea ce merită, nu sunt atât de convinși de ceea ce se distruge după moarte,oricât de mult își doresc aceasta; pentru că este mai plăcut pentru ei să fie complet

distruși decât să învie din nou la chin. Rătăcirea lor crește atât din cauza propriei lor desfrânări în viață, cât și din îndelunga răbdare din partea lui Dumnezeu; dar cu cât El întârzie mai mult judecata Sa, cu atât mai aspră este judecata. **XXXV.** Dar învățații voștri, în scrierile lor, și poeții voștri, în versurile lor, vorbesc despre torentul de foc și mlaștina de foc a Styxului, care sunt destinate chinului veșnic al oamenilor, pentru că știu despre aceasta din indiciile demonilor și din cuvintele profeților. De aceea, însuși regele lor, Jupiter, jură cu respect pe malurile în flăcări și pe abisul sumbru; căci prevede chinurile care îl așteaptă pe el și pe închinătorii săi și se teme. Nu există limită și nici măsură pentru aceste chinuri. Acolo, focul inteligent arde și reînnoiește mădularele corpului, le epuizează și le hrănește; așa cum fulgerul atinge corpul, dar nu ucide, așa cum focurile Vezuviului și Etnei și ale tuturor vulcanilor pământului ard fără să se stingă vreodată; tot așa focul destinat pedepsei nu este întreținut pentru a-i consuma pe cei arși de el, ci este hrănit de chinurile inepuizabile ale trupurilor omenești. Nimeni, poate cu excepția celor nelegiuiți, nu se îndoiește că cei care nu-L cunosc pe Dumnezeu merită o astfel de pedeapsă pentru viața lor nelegiuită și ticăloasă, pentru că a nu-L cunoaște pe Tatăl și Stăpânul tuturor nu este o crimă mai mică decât a-L ofensa. Deși necunoașterea lui Dumnezeu implică pedeapsa, iar cunoașterea Lui servește la obținerea iertării, totuși, dacă noi, creștinii, suntem comparați cu voi, atunci, deși unii dintre noi în viața noastră suntem mai prejos decât învățătura noastră, totuși vom fi găsiți mult mai buni decât voi. Căci voi interziceți adulterul, dar îl comiteți, iar noi ne cunoaștem doar soțiile; voi pedepsiți pentru crimele comise, dar pentru noi este un păcat chiar și să ne gândim la ele; voi vă temeți de martorii din afară, dar noi ne temem chiar și de propria noastră conștiință, fără de care nu putem exista. În cele din urmă, închisorile sunt pline de ale voastre și nu este niciun creștin acolo, cu excepția unuia condamnat pentru religia sa sau a unui apostat.

XXXVI. Nimeni să nu caute în soartă o consolare sau o justificare pentru sine. Oricare ar fi fapta soartei, sufletul unui om este liber, iar acțiunea sa, și nu poziția sa exterioară, este judecată în el. Și ce altceva este soarta decât hotărârea lui Dumnezeu cu privire la fiecare dintre noi? Dumnezeu prevede viitorul și, în conformitate cu proprietățile și meritele fiecărui om, îi determină soarta. Astfel, El nu pedepsește după o naștere sau alta, ci după natura dispozițiilor morale. Dar destul cu soarta acum; altădată vom discuta acest lucru cu mai multă plenitudine și detalii. Și faptul că suntem în general considerați săraci nu este o rușine pentru noi, ci o glorie, deoarece sufletul, pe măsură ce este slăbit de lux, este întărit de moderație. Și cum poate fi sărac cel care nu duce lipsă, nu râvnește la ceea ce este al altora, cel care este bogat în Dumnezeu? Mai degrabă este sărac cel care, având mult, caută și mai mult. Voi spune, așa cum cred: nimeni nu poate fi atât de sărac pe cât s-a născut. Păsările trăiesc fără nicio moștenire de la părinții lor și fiecare zi le aduce hrană, totuși au fost create pentru noi. Posedăm totul, deoarece nu dorim nimic. Așa cum un călător merge mai ușor, cu cât cară mai

puțin cu el, tot așa în acest fel de viață este mai binecuvântat omul care se ușurează prin sărăcie și nu este sufocat de greutatea bogățiilor. Dacă le-am considera utile, le-am cere de la Dumnezeu, și El cu siguranță ne-ar putea da câteva, pentru că totul Îi aparține. Am disprețui mai degrabă bogăția decât să o posedăm; tindem mai mult la inocența inimii, dorim mai mult răbdare, ne străduim mai mult să fim buni decât extravaganți. Și faptul că simțim neajunsurile trupului și le suferim, nu este o pedeapsă, ci un atribut al războiului nostru. Căci curajul este întărit de slăbiciuni, iar nenorocirea este adesea o școală a virtuții. În cele din urmă, puterile sufletului și ale trupului sunt slăbite dacă nu sunt exersate în podvig; și toți oamenii tăi viteji, pe care îi pui ca exemple, au suferit multe calamități înainte de a atinge gloria. De aceea, nu credeți că Dumnezeu nu este capabil să ne ajute sau că ne-a abandonat, căci El guvernează toate lucrurile și îi iubește pe ai Săi; ci El supune pe toți nenorocirii pentru a o încerca; El privește la dispoziția sa morală în pericole și veghează asupra voinței omului până la ultima suflare, știind că împreună cu El nimic nu poate pieri. Astfel suntem încercați de nenorociri, precum aurul de foc.

XXXVII. Ce spectacol frumos este pentru Dumnezeu când un creștin se luptă cu durerea, când stă ferm împotriva amenințărilor, torturilor și execuțiilor, când râde de frica morții și nu se teme de călău; când își păstrează libertatea în fața regilor și domnilor și se închină doar în fața lui Dumnezeu, căruia îi aparține; când, ca un cuceritor triumfător, râde chiar și de cel care l-a condamnat la moarte! Căci este un cuceritor care a realizat ceea ce și-a dorit. Care războinic, în ochii unui general, nu va merge cu îndrăzneală în întâmpinarea pericolului? Nimeni nu primește o recompensă decât dacă a fost încercat și găsit vrednic de ea; și totuși generalul nu dă ceea ce nu poate da, căci nu-și poate prelungi viața, ci poate doar să dea onoare curajului militar. Dar soldatul lui Dumnezeu nu este abandonat în mijlocul suferinței, nu piere în mijlocul morții, iar un creștin poate doar să pară nefericit, dar să nu fie așa. Voi înșivă îi preamăriți până la cer pe eroii nenorocirii, de exemplu pe Mucius Scaevola, care, ratând asasinarea regelui, ar fi pierit cu siguranță printre dușmani dacă nu și-ar fi ars mâna dreaptă în foc. Și câți dintre creștinii noștri au îndurat fără cel mai mic geamăt arderea nu numai a mâinii, ci a întregului corp, în timp ce, dacă ar fi vrut, ar fi putut fi scăpați de suferință? Îi voi compara pe oamenii mei cu Mucius, sau Aquilius, sau Regulus; dar nu numai bărbații noștri, ci chiar și tinerii și femeile noastre, înarmați cu răbdare în suferință, disprețuiesc crucile, torturile, fiarele și toate ororile execuției. Și voi, nefericiților, nu înțelegeți că nimeni nu ar vrea să se supună execuției fără motiv, nimeni nu ar putea îndura astfel de chinuri fără ajutor divin. Dar poate sunteți înșelați de faptul că, fără să-L cunoască pe Dumnezeu, mulți abundă în bogății, se bucură de onoruri, posedă putere? Nefericiți! Se ridică pentru a cădea mai jos: sunt victime îngrășate pentru măcel, împodobite cu flori pentru ucidere. Unii dintre voi ajung pe culmile puterii și tăriei doar pentru a abuza de autoritatea care vă este dată și pentru a vă satisface

pasiunile capricioase. Și poate exista fericire fără cunoașterea lui Dumnezeu, când, ca un vis, această fericire zboară înainte de a fi cucerită. Ești tu rege? Ești la fel de speriat pe cât ești temut și, deși te înconjoară o alai numeroasă, ești singur în pericol. Ești bogat? Este periculos să te bazezi pe noroc; mai mult, proviziile pentru scurta călătorie a vieții nu sunt un ajutor, ci o povară grea. Te lauzi că porți purpură și că sunt purtate înaintea ta mănunchiuri de nuiele cu un topor? Dar este o eroare absurdă, o venerație fără sens a propriei demnități, să strălucești în purpură și să fii murdar în suflet. Te slăvești cu noblețea ta, te lauzi cu virtuțile părinților tăi? Dar toți ne naștem egali, doar virtutea ne distinge. Așadar, noi, care ne prețuim doar prin inocență și moravuri bune, disprețuim pe bună dreptate plăcerile rele, ne retragem de la triumfurile și spectacolele voastre: le cunoaștem originea superstițioasă și le condamnăm momelile fatale. Cine nu va fi îngrozit,Văzând în ce măsură ajunge nebunia poporului la jocurile curule? Nu se predau oare lecții de omucidere în luptele gladiatorilor? În teatrele voastre este aceeași frenezie, aceeași rușine scandaloasă: când un actor povestește sau reprezintă adulterul, când un comedian, reprezentând iubirea rușinoasă, o stârnește în inimile voastre. Același comedian vă dezonorează zeii, înfățișând adulterele lor, suspinele lor, certurile lor sau exprimând tristețea cu fețele și gesturile sale, aducându-vă lacrimi în ochi. Astfel, încurajați crima reală în arenă și apoi vărsați lacrimi la vederea unei crime imaginare în teatru.

XXXVIII. Cât despre faptul că nu mâncăm carne de jertfă și nu bem vin de jertfă, aceasta nu este o expresie a fricii noastre, ci o dovadă a libertății noastre [47] . Căci fiecare produs al naturii, fiind un dar inviolabil al lui Dumnezeu, nu este pângărit de nicio întrebuințare, ci ne abținem de la jertfele voastre, ca nu cumva să creadă cineva că ne supunem demonilor cărora le-au fost aduse sau că ne este rușine de religia noastră. Cine ar crede că disprețuim florile pe care ni le dă primăvara, când ascundem trandafiri și crini și toate celelalte flori cu o culoare și un miros plăcut? Le împrăștiem înaintea noastră pentru parfumul lor și țesem cununi din ele pentru gâtul nostru. Și că nu ne punem aceste cununi pe cap, ne iertați: suntem obișnuiți să mirosim parfumul florilor bune cu nasul, și nu cu creștetul capului și părul. Nu punem cununi pe morți; chiar mă întreb de ce ardeți mortul, dacă simte; dar dacă nu simte, de ce să-l împodobiți cu cununi? Florile nu sunt de niciun folos celor fericiți și nu vor aduce bucurie celor nefericiți. Noi săvârșim înmormântarea cu simplitatea care este vizibilă în propriile noastre vieți. Nu punem cununi morților, care se ofilesc curând, ci nădăjduim să primim de la Dumnezeu Însuși coroane din flori neofilite. Cu modestie, cu încredere în mila lui Dumnezeu, trăim în speranța fericirii viitoare, conform credinței în măreția lui Dumnezeu, revelată în această viață. Astfel, vom învia din nou la fericire și vom trăi acum fericiți în contemplarea viitorului. Să mărturisească Socrate, vorbărețul atenian, cu voce tare că nu știe nimic, deși se laudă cu inspirația demonului viu însuși; să se laude cu Arcesilaus, Carneades, Pyrrho [48] și întreaga mulțime de academicieni; să amâne întotdeauna decizia la întrebarea

care i se pune. Disprețuim mândria filosofilor, care, după cum știm, au fost oameni corupți, adulterini, tirani, care au vorbit atât de elocvent împotriva viciilor cu care ei înșiși erau infectați. Noi reprezentăm înțelepciunea nu în aparența exterioară, ci în sufletele noastre; Nu vorbim sublim, ci trăim așa; ne mândrim că am dobândit ceea ce acei filozofi au căutat cu toate eforturile lor și nu au putut găsi. De ce am fi nerecunoscători? Ce ne-am dori mai mult, când în timpul nostru a fost revelată cunoașterea adevăratului Dumnezeu? Să ne folosim de binecuvântările noastre, să ne aderem la regula adevărului; să înceteze superstiția, să fie rușinată impietatea, să triumfe adevărata religie!

XXXIX. După ce Octavius și-a terminat discursul, Caecilius și cu mine l-am privit o vreme cu uimire tăcută. Cât despre mine, am fost foarte uimit de priceperea cu care a prezentat dovezi, exemple și mărturii ale unor adevăruri care sunt mai ușor de simțit decât de exprimat, și-a respins dușmanii cu aceleași săgeți ale filosofilor cu care se înarmează ei înșiși și a făcut adevărul nu numai ușor de înțeles, ci și favorabil.

XL. În timp ce mă gândeam în tăcere la asta, Caecilius exclamă:

— Îl felicit pe Octavius din toată inima, și pe mine însumi, și nu aștept decizia judecătorului nostru. Amândoi am învins; și pe bună dreptate îmi atribui victoria; căci Octavius m-a învins, iar eu am învins eroarea. Cât despre fondul problemei, mărturisesc Providența, mă supun lui Dumnezeu și recunosc puritatea societății religioase, care de acum înainte va fi a mea. Mai rămân câteva nelămuriri, nu contrare adevărului, dar care trebuie lămurite pentru deplina mea înțelegere. Dar va fi mai convenabil să le discutăm în libertate mâine, iar acum soarele apune deja la vest.

XLI. — Și eu — am spus la rândul meu — mă bucur chiar mai mult decât voi toți că Octavius a obținut victoria, pentru că m-a scutit de neplăcuta necesitate de a pronunța sentința. Și nu sunt în stare să aduc laude vrednice discursului său. Mărturia unui om, și a unui singur om pe deasupra, nu este suficientă. Cea mai bună răsplată a lui este de la Dumnezeu, care i-a inspirat cuvântul și i-a dat puterea să biruiască.

După aceasta, am pornit la drum, bucuroși și fericiți; Caecilius bucurându-se că a crezut, Octavius că și-a distrus erorile; iar eu de convertirea lui Caecilius și victoria lui Octavius.

Note

1. Ostia este un oraș situat la gura Tibrului, care a servit drept port pentru Roma.

2. Serapis (Sarapis) este o zeitate antică, al cărei cult s-a răspândit în secolul al IV-lea î.Hr. În Egipt, Serapis era asociat cu Osiris și Apis. În epoca romană, trăsăturile unui număr de zei romani au fost transferate lui Serapis și a apărut o tendință de a-l transforma într-un singur zeu.

3. Phalaris (Phalaris) - un tiran crud al Agrigentumului din Sicilia (sec. VI î.Hr.). Dionysius - tiran al Siracizei (430-367 î.Hr.).

4. Rutilus Rufus (sfârșitul secolului al II-lea - începutul secolului I î.Hr.) - filosof stoic, figură politică și militară. S-a distins prin calități personale înalte, dar a fost condamnat la exil. Furius Camillus (secolul al IV-lea î.Hr.) - erou național al Romei, dar a fost acuzat de delapidarea prăzii militare, condamnat la o amendă usturătoare și exilat.

5. Ceres este numele latin al zeiței grecești a pământului și a fertilității, Demeter, ale cărei mistere își aveau centrul în orașul Eleusis.

6. Cibela este o zeiță frigiană, mama zeilor.

7. Esculap (Asclepius) este un zeu grec antic al vindecării, fiul lui Apollo. Sanctuarul principal al lui Asclepius se afla în Epidaur.

8. Bel-Marduk este zeul suprem al babilonienilor.

9. Herodot relatează (IV, 103) că taurii, vechii locuitori ai Crimeei, venerau o anumită zeiță virgină, căreia îi aduceau sacrificii umane. Grecii o identificau cu Artemis, iar romanii cu Diana.

10. Caesar, descriind (în Cartea a VI-a a „Notelor despre războiul galic”) religia celților, îl numește pe zeul lor principal Mercur, prin al cărui nume a desemnat evident o serie de zei nativi ale căror funcții erau similare cu funcțiile lui Mercur roman.

11. Aceasta se referă la Vestale.

12. Conform tradiției romane, în timpul asediului Capitoliului de către gali, un anume Fabius Dorsuon, pentru a oferi jertfa stabilită zeilor familiei Fabii, a părăsit fortăreața, a pășit neînarmat prin rândurile asediatorilor, a îndeplinit ritul stabilit pe Quirinal și s-a întors la Capitoliu.

13. Idea (Idaea, după Muntele Ida) este unul dintre numele zeiței Rhea Cybele. Cultul Cybele a fost introdus în Roma în 204. Un oracol a prezis că Roma îi va învinge pe cartaginezi dacă piatra sacră a zeiței ar fi transferată de la Pessinus

(în Frigia) la Roma. Când nava cu piatra a ajuns la Ostia, a eșuat. Apoi, vestala Claudia Quinta, care a fost acuzată de încălcarea castității, s-a rugat zeiței și a mișcat nava cu centura ei; astfel, zeița a mărturisit nevinovăția vestalei.

14. Conform legendei, gemenii cerești Dioscuri (Castor și Pollux) au călărit pentru a anunța victoria romanilor asupra regelui macedonean Perseu în 168 î.Hr.; și-au scăldat caii la Lacul Iutrna.

15. Titus Livy (II, 36) relatează că în 490 î.Hr. jocurile în onoarea lui Jupiter au avut loc sub un semn rău (proprietarul circului a traversat circul, împingând în fața lui un sclav în butuci și biciuindu-l). Jupiter, furios, i-a apărut în vis plebeului Latinius și a cerut o a doua sărbătoare.

16. Conform legendei romane, Curtius, în anul 362 î.Hr., pentru a-i îmbuna pe zei, s-a sacrificat aruncându-se împreună cu calul său într-un abis.

17. Allia este un mic râu care se varsă în Tibru, unde romanii au suferit o înfrângere decisivă în fața galilor în 387 î.Hr. Înfrângerea a fost atribuită mâniei zeilor.

18. Publius Claudius Pulcher a suferit o înfrângere severă în fața flotei cartagineze în anul 249 î.Hr. Se spune că, atunci când găinile sacre folosite pentru ghicit au refuzat să mănânce, el a ordonat să fie aruncate în mare. Această blasfemie a fost considerată cauza înfrângerii. În același an, un alt comandant, Junius Pullus, și-a pierdut întreaga flotă într-o campanie împotriva cartaginezilor. Acest eșec a fost atribuit și neglijenței sale religioase.

19. În anul 217 î.Hr., armata romană sub comanda lui Caius Flaminius a fost învinsă de cartaginezi la Lacul Trasimene.

20. Licinius Crassus a căzut într-o capcană în războiul cu parții, în anul 53 î.Hr., aproape toată armata sa fiind distrusă, iar el însuși a fost capturat și ucis. Standardele capturate de parți au fost recucerite abia sub Augustus.

21. Teodor din Cirene (Africa de Nord), filosof al secolului al IV-lea î.Hr., supranumit Ateistul.

22. Diagoras din Melius a fost un poet și filosof din secolul al V-lea î.Hr., un adept al lui Democrit. El a negat zeii și a condamnat misterele. Din această cauză a fost persecutat, iar operele sale au fost distruse.

23. Protagoras din Avdera (secolul al V-lea î.Hr.) - sofist. El credea că omul nu poate ști cu mintea sa dacă zeii există sau nu.

24. Acuzația creștinilor că se închină la capul unui măgar, conform lui Tertulian, a fost răspândită de Tacit, care în istoria sa a vorbit despre evrei ca și cum evreii, epuizați de sete în timpul rătăcirilor lor prin deșerturile Arabiei, ar fi găsit un izvor în direcția măgarilor și pentru aceasta l-ar fi zeificat pe măgar. Această opinie s-a răspândit și la creștini, prin amestecarea lor cu evreii. (Tertulian. Apologetic. 16).

25. În traducerea lui Pr. P. Preobrajenski, cuvintele dintre paranteze sunt omise.

26. Adică Cornelius Fronto (cf. Octavius 31), care era din Cirta, în Numidia, și a scris o lucrare împotriva creștinilor. A fost profesor de literatură latină pentru Marcus Antoninus și Lucius Verus. Operele sale au devenit recent cunoscute, după ce cardinalul Mai, care le-a descoperit în Biblioteca Ambroziană, le-a publicat sub titlul Corn. Frontenis opera inedita cum epistolis item ineditis Antonini Pii, M. Avrelii, L. Veri et Appiani. Dar în aceste lucrări nu există niciun discurs împotriva creștinilor.

27. În traducerea lui Pr. P. Preobrajenski, cuvintele dintre paranteze sunt omise.

28. Această vorbă a lui Socrate este menționată de Lactantius (Despre instituțiile divine. III, 19) și de Fericitul Ieronim (Apologie împotriva lui Rufin. 8). Vezi Xenoph. Memorabil.

29. Academia din Atena a fost fondată de Platon. La mijlocul secolului al III-lea î.Hr., Academia era condusă de Arcesilaus, considerat fondatorul Academiei Mijlocii. Carneades (secolul al II-lea î.Hr.), fondatorul Academiei a III-a, dezvoltând scepticismul lui Arcesilaus, a demonstrat lipsa de fiabilitate a cunoașterii și a percepției senzoriale.

30. Simonides (secolele VI - V î.Hr.) - poet grec. A trăit la curtea tiranului Hieron din Siracuza.

31. Plautus Titus Maccius (c. 254-184 î.Hr.) - scriitor roman de comedie. Caecilius îl numește pe Octavius în mod ironic.

32. Poate o aluzie la simplitatea creștinilor, care în cea mai mare parte erau oameni needucați, meșteșugari etc.

33. Marele poet roman Virgil Maro (70–19 î.Hr.), născut lângă Mantua. Autorul Eneidei.

34. Anaximene din Milet (sec. VI î.Hr.), elev al filozofului Thales, Anaximandru.

35. Diogene din Apollonia este adeptul lui Anaximenes.

36. Xenofan - (secolele VI-V î.Hr.) fondatorul școlii eleatice.

37. Antistene din Atena (secolul al IV-lea î.Hr.) - fondatorul școlii cinice.

38. Speusippus - a condus Academia după Platon.

39. Strato - (secolul al III-lea î.Hr.) - elev al lui Teofrast, peripatetic.

40. Zenon (secolele IV-III î.Hr.), Chrysipp (280-209 î.Hr.) și Cleanthes (mijlocul secolului al III-lea î.Hr.) sunt filozofi stoici.

41. Prodicus din Ceos (secolul al V-lea î.Hr.) - sofist grec.

42. Sistrum - o zornăitoare metalică la egipteni, folosită în slujba zeiței Isis pentru a jeli pe Osirzii pierduți.

43. Cynocephalus sau Anubis este un zeu egiptean sub formă de om cu cap de câine, tovarăș și păzitor al zeilor, asemenea grecului Mercur.

44. Probabil Ostanes, menționat de Pliniu (XXX, 1) și Augustin (Despre Botez, împotriva donatiștilor. I. VI).

45. În traducerea părintelui Peter Preobrajenski, sintagma dintre paranteze este omisă.

46. Aceste cuvinte ale lui Octavius despre cruce exprimă faptul că creștinii nu se închină la cruce în felul în care și-a imaginat Caecilius, adică așa cum păgânii își închină idolii), și ei înșiși nu caută să fie răstigniți pe cruce, deși nu refuză să sufere pentru credința lor.

47. Cf. 1 Corinteni 8.

48. Pyrrho (a murit în jurul anului 270 î.Hr.), un sceptic, dar nu membru al Academiei. El a dus scepticismul până la punctul absurdului, până la îndoială în sine.